

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології

На правах рукопису

**ТАРАН АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА
РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ТА САМООЦІНКИ У
ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Науковий керівник: Носенко Е.Л.
Доктор психол.наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 15 від 6.06.2024

Завідувач кафедри психології
Людмила ПРИСНЯКОВА
(підпис) (Ім'я, ПРИЗВИЩЕ)

Нормоконтроль Наталія Сергієнко

Дніпро, 2024

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь бакалавр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА

« 14 » 06 2024 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

ТАРАН АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА

1. Тема роботи: «РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ТА САМООЦІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ».
2. Науковий керівник роботи: Носенко Е.Л. доктор психологічних наук, професор
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « » 2024 року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 7.06.2024 року
4. Мета кваліфікаційної роботи: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити сформованість самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.
5. Завдання кваліфікаційної роботи:
 1. Проаналізувати літературу з даної теми.
 2. Дати визначення поняттю «Самосвідомість», «Гендерні особливості» та «Підлітковий вік», розглянути Я-концепцію.
 3. Провести емпіричне дослідження с даної теми.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень 2023 р.	виконано
2.	I Розділ	Грудень 2023 р.	виконано
3.	II Розділ	Березень 2024 р.	виконано
4.	Робота в цілому	Травень 2024 р.	виконано

Науковий керівник _____ НОСЕНКО Е.Л.

Здобувач вищої освіти _____ ТАРАН А.С.

Дата видачі завдання 03.09 . 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасному світі постає необхідність у розвитку адекватної самосвідомості та у формуванні гендерних особливостей дітей підліткового віку. Це ключова проблема у психології та педагогіці в Україні. Тема розвитку самосвідомості розглядається у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. У цій роботі розглянемо особливості формування самосвідомості та формування гендерних особливостей в дітей підліткового віку, так як це важливий період особистості.

Теоретичну основу проблеми самосвідомості склали учені – У. Джемс, Е.Еріксон, К. Роджерс, Р. Бернс і А. Столін. Проблеми взаємовідносин статей у сучасному суспільстві розглядали філософи, соціологи, психологи: О. Вороніна, Т. Бендас, Т. Дороніна, І. Кльоцина, О. Кікінежді, О. Петренко, Л. Штильова та ін.

Мета: – теоретично дослідити та емпірично визначити сформованість самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.

Об’єкт: самосвідомість підлітків.

Предмет: Розвиток самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.

Гіпотезою слугує припущення про те, що у підлітковому віці досить сформована самосвідомість і самооцінка, самоставлення. Формується самоактуалізація через розвиток ціннісних орієнтацій, та гнучкості поведінки, розвиваються смисложиттєві орієнтації в залежності від локусу контролю особистості.

Завдання:

1. Проаналізувати літературу з даної теми.
2. Дати визначення поняттю «Самосвідомість», «Гендерні особливості» та «Підлітковий вік», розглянути Я-концепцію.
3. Провести емпіричне дослідження с даної теми.

Методи дослідження: в дослідженні було використано 3 групи методів:

1. Теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення);
2. Емпіричні (діагностика за допомогою методик)
3. Математично – статистичний аналіз.

Теоретичне значення. Уточнені деякі аспекти стану самосвідомості, «Я»-концепції та самооцінки у підлітковому віці.

Теоретичне значення. Уточнені деякі аспекти стану самосвідомості, «Я»-концепції та самооцінки у підлітковому віці.

Практичне значення це встановлення особливостей формування «Я»-концепції, самосвідомості, та самооцінки які рекомендуються для використання в психолого-педагогічної роботи в шкільному колективі. Отримані результати дослідження можуть бути використані для розвитку якостей особистості.

Структура роботи включає вступ, два розділи, висновки, список літератури, додатки.

ANNOTATION

The relevance of the research topic is that in the modern world there is a need for the development of adequate self-awareness and the formation of gender characteristics in adolescent children. This is a key problem of psychology and pedagogy in Ukraine. The topic of the development of self-awareness is considered in domestic and foreign studies. In this work, we will consider the features of the formation of self-awareness and the formation of gender characteristics in adolescent children, since this is an important period of personality.

The theoretical basis of the problem of self-awareness was provided by scientists - W. James, E. Erikson, K. Rogers, R. Burns and A. Stolin. The problems of relationships between articles in modern society were considered by philosophers, sociologists, psychologists: O. Voronina, T. Bendas, T. Doronina, I. Kletsina, O. Kikinezhdi, O. Petrenko, L. Shtileva and others.

Study purpose: theoretically explore and empirically determine the formation of self-awareness and self-esteem in adolescence.

Study object: self-awareness of adolescents.

Study subject: development of self-awareness and self-esteem in adolescence.

The hypothesis is the assumption that in adolescence, self-awareness, self-esteem, and self-attitude are sufficiently formed. Self-actualization is formed through the development of value orientations and behavioral flexibility, and life-meaning orientations develop depending on the individual's locus of control.

Study tasks:

1. Analyze the literature on this topic.
2. Define the concepts of "Self-awareness", "Gender characteristics" and "Adolescence", consider the self-concept.
3. Conduct empirical research on this topic.

Research methods: 3 groups of methods were used in the study:

1. Theoretical (analysis, synthesis, generalization);
2. Empirical (diagnosis using techniques)

3. Mathematically - statistical analysis.

Theoretical significance. Some aspects of the state of self-awareness, self-concept and self-esteem in adolescence have been clarified.

Practical significance is the establishment of features of the formation of the “I” concept, self-awareness and self-esteem, which are recommended for use in psychological and pedagogical work in the school community. The results of the study can be used to develop personality traits.

The structure of the work includes an introduction, two sections, conclusions, bibliography, and appendices.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
1.1 Психологічні особливості підліткового віку.....	11
1.2. Самосвідомість.....	13
1.3. Становлення самосвідомості у підлітковому віці.....	28
1.4. Гендерні стереотипи та особливості формування самосвідомості у підлітковому віці.....	34
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	44
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1 Організація та методичне забезпечення емпіричного дослідження.....	47
2.2. Результати емпіричного дослідження та їх обговорення	53
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	76
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	85
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Зміна цінностей в усіх сферах діяльності людини й суспільства в цілому вимагає підвищеної уваги до розвитку підростаючого покоління, а також до створення оптимальних умов для формування гендерних особливостей розвитку самосвідомості особистості.

Формування гендерних якостей людини відбувається під впливом соціокультурного середовища, яке висуває особистості деякі вимоги як до представника певної статі. Дослідження підліткової стадії соціалізації залишається актуальним, оскільки зміни, що відбуваються на цій віковій стадії, є важливими для подальшого шляху життєдіяльності особистості. На розвиток підлітків впливають переміни, що відбуваються в суспільстві. Сьогоднішні підлітки живуть в умовах швидкої зміни суспільства, що сильно впливає на розвиток їх особистості.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасному світі постає необхідність у розвитку адекватної самосвідомості та у формуванні гендерних особливостей дітей підліткового віку. Це ключова проблема у психології та педагогіці в Україні. Тема розвитку самосвідомості розглядається у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. У цій роботі розглянемо особливості формування самосвідомості та формування гендерних особливостей в дітей підліткового віку, так як це важливий період особистості.

Теоретичну основу проблеми самосвідомості склали учені – У. Джемс, Е.Еріксон, К. Роджерс, Р. Бернс і А. Столін. Проблеми взаємовідносин статей у сучасному суспільстві розглядали філософи, соціологи, психологи: О. Вороніна, Т. Бендас, Т. Дороніна, І. Кльоцина, О. Кікінежді, О. Петренко, Л. Штильова та ін.

Мета: – теоретично дослідити та емпірично визначити сформованість самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.

Об'єкт: самосвідомість підлітків.

Предмет: Розвиток самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.

Гіпотезою слугує припущення про те, що у підлітковому віці досить сформована самосвідомість і самооцінка, самоставлення. Формується самоактуалізація через розвиток ціннісних орієнтацій, та гнучкості поведінки, розвиваються смисложиттєві орієнтації в залежності від локусу контролю особистості.

Завдання:

4. Проаналізувати літературу з даної теми.
5. Дати визначення поняттю «Самосвідомість», «Гендерні особливості» та «Підлітковий вік», розглянути Я-концепцію.
6. Провести емпіричне дослідження с даної теми.

Методи дослідження: в дослідженні було використано 3 групи методів:

4. Теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення);
5. Емпіричні (діагностика за допомогою методик)
6. Математично – статистичний аналіз.

Теоретичне значення. Уточнені деякі аспекти стану самосвідомості, «Я»-концепції та самооцінки у підлітковому віці.

Практичне значення це встановлення особливостей формування «я»-концепції, самосвідомості, та самооцінки які рекомендуються для використання в психолого-педагогічній роботі в шкільному колективі. Отримані результати дослідження можуть бути використані для розвитку якостей особистості.

База дослідження: емпіричне дослідження проводилося на базі Жовтянської ЗШ І-ІІ ст., серед школярів.

Теоретичне значення. Уточнені деякі аспекти стану самосвідомості, «Я»-концепції та самооцінки у підлітковому віці.

Практичне значення це встановлення особливостей формування «я»-концепції, самосвідомості, та самооцінки які рекомендуються для використання в психолого-педагогічної роботи в шкільному колективі. Отримані результати дослідження можуть бути використані для розвитку якостей особистості.

База дослідження: емпіричне дослідження проводилося на базі Жовтянської ЗШ І-ІІ ст., серед школярів.

Структура роботи включає вступ, два розділи, висновки, список літератури, додатки. Робота викладена на 117 сторінках, містить 26 таблиць та 25 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1 Психологічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік – це період, коли відбуваються значні зміни у житті дитини, відбувається перехід від дитинства до дорослості. За визначенням Організації Об'єднаних Націй підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років. Це вік стрімких фізіологічних, психологічних, соціальних змін, які відбуваються з дитиною, й це саме той період, коли вона потребує як мудрої та виваженої батьківської підтримки, так і свободи в ухваленні рішень та виявленні своїх поглядів та переконань.

За теорією розвитку особистості американсько-німецького психолога Еріксона підлітковому віку відповідає 5 стадія розвитку особистості. У цей період завершується дитинство, формується ідентичність, що базується на запереченні очевидного та бунті. Психолог називає цей етап віком фізичної зрілості та соціальної незрілості. Дитина значно раніше стає дорослою у фізичному плані, але ще не здатна брати на себе ролі дорослого. Підлітки цього віку емоційно неурівноважені. Діти починають дорослішати, але ще не мають надійної опори. Коли потрапляє в стресові ситуації, часто повертається до ролі дитини, яка залежна від батьків та почувається спокійною та захищеною. Та йому соромно цієї залежності. Намагаючись ствердити свою незалежність, підліток стає непоступливим, різким і навіть грубим у стосунках з батьками [19, с. 217].

Внутрішні переживання, що відчуває підліток, набагато складніші, ніж зовнішні конфлікти, яких також чимало. І тому внутрішній світ стає важливішим за все інше. З'являється страх перед новими проблемами, які треба вирішувати самому, наодинці з собою. Це період, коли людина набуває почуття власної індивідуальності.

Американський психолог С.Холл підлітковий вік порівнював з епохою хаосу, коли тваринні, напівварварські тенденції стикаються з вимогами соціуму. Це вік надзвичайної активності, божевільної веселості, упевненості в собі, егоїзму, який змінюється альтруїстичними проявами, потягу до спілкування, що переходить у бажання бути наодинці із собою, чутливості.

Підлітковий вік покладає на долю батьків та вчителів велике психологічне навантаження, адже необхідно розумно реагувати на зміни у взаєминах з підлітком, щоб і надати йому незалежність, і не втратити реального контролю над його поведінкою. У цьому віці починається процес становлення самосвідомості, формується самооцінка й з'являється прагнення до самовиховання. Підліток починає відчувати себе дорослим. Він заперечує той факт, що він дитина, прагне визнання його дорослим усіма оточуючими, але дорослість лише починає зароджуватись.

Почуття дорослості виникає з усвідомлення і оцінки змін у фізичному розвитку та статевому дозріванні, коли з'являється нове самовідчуття. На розвиток дорослості впливає також і соціум, коли дитина виконує серйозні обов'язки, починає працювати, стає самостійною. Це і є показником готовності дитини до життя в суспільстві дорослих як повноправний член.

Соціальна незрілість дитини, його залежність від дорослих визначає його становище соціальної нерівності у відносинах з дорослими, їх ставлення до підлітка як до "маленького". Підлітки вже не хочуть виконувати попередні вимоги, ображаються й протестують, коли їх контролюють, карають, не вислухають, не розуміють, не рахуються з інтересами. Їх перестають задовольняти відносини з дорослими [18, с. 235-236].

Підлітковий вік є важливою ланкою між дитинством і дорослістю. Від того, наскільки вдало підлітки здолають всі кризи цього періоду, залежить їх психічний розвиток у майбутньому.

У підлітковому віці з'являється почуття цілісного усвідомлення себе та свого місця в житті, відбувається самовизначення, вибір професії, особистість окреслює свій життєвий шлях, формується власне «Я». Але Еріксон виділяє й

негативне в цьому періоді - непевність у розумінні власного «Я». З'являється бажання якомога довше відтягнути прийняття дорослості, стійке почуття тривоги та ізоляції, страх перед особистим спілкуванням.

Негативна фаза підліткового періоду закінчується із завершенням тілесного дозрівання. Виникають нові джерела радості - пригоди, мистецтво, щоденники, вірші, нескінченні розмови з товаришем, мрії.

Е.Еріксон вважає, що лише людина, яка навчилася думати про інших, адаптувалася до поразок і перемог, здатна пережити власну цілісність, так звану "его-інтеграцію". Цей стан душі є станом впевненості у тому, що життя мало й має сенс.

Особистість — це конкретний індивід з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями. [45].

Розглянемо деякі основні поняття особистості, що зачіпають питання самопізнання і саморозвитку.

Згідно концепції Гордона Олпорта, людина має потенціал особистісного розвитку, здатністю долати себе і самостійність. За словами Олпорта, зрілі люди здатні діяти усвідомлено і розумно в залежності від своїх цілей, завдань, планів і світоглядів [4].

Риси особистості Олпорта:

- 1) Зріла особистість має широке коло "Я";
- 2) Зріла людина має теплі, щирі та соціальні стосунки.;
- 3) Зріла людина виявляє свою байдужість і почуття;
- 4) Зріла людина демонструє реальність свого сприйняття, на якому базується його досвід;
- 5) Зріла людина проявляє самосвідомість;
- 6) Зріла людина має повну життєву філософію [14.].

У концепції Фрейда особистість - це складна суміш свідомих і безглузких структур душі, яка відповідає біологічним і соціальним тенденціям. [на с. 7-44

Райгородський цитується] К. Юнг описує особистість через домінуючі психічні функції і орієнтація свідомості.

Карен Хорні розвиває соціокультурну теорію особистості, він був впевнений, що у кожної людини є здібність до позитивного особистого росту.

К. Хорні виділила три категорії стратегій в між особистих відносин:

- 1) Орієнтація на людей;
- 2) Орієнтація від людей;
- 3) Орієнтація проти людей [12.].

Ці стратегії конфліктують, психічно здорова людина здатна змінювати їх залежно від умов життя, щоб ефективно вирішити проблему. Таким чином, ефективність подолання різних життєвих ситуацій залежить від здатності людини вибрати відповідну особисту позицію.

Е.Еріксон роздивлявся особистість в аспектах її поетапного становлення, включаючи ряд психосоціальних криз, які виникають в певних вікових періодах. [4]

В концепції Віктора Франкла особистість це тяжкий, багатомірний феномен, окремі аспекти якого досліджуються різними науковими дисциплінами. Центральне поняття теорії це відповідальність особистості, розглянуте в контексті реалізації їх життєвих цінностей.

Франкл виділив три групи цінностей:

- Цінності переживання, реалізовані в інтенсивному переживанні найвищого сенсу кожного моменту людського існування.

- Цінності відносин являються вищими цінностями і полягають у відносинах людини до факторів, які обмежують його життя.

Творчі цінності, які реалізуються в продуктивних творчих діях [4.]

Таким чином, люди несуть відповідальність за реалізацію цінностей до останнього моменту їх діяльності.

Найцінніший внесок у вивчення особистості приніс Реймонд Кеттель і йому психометричну модель, яка розглядає особистість як структуру

представлену композицію 16 первинних рис особистості, діагностованих за допомогою спеціально розробленої ним 16 факторної анкети.

Сучасна гуманістична психологія розглядає особистість як прагнення людини до всього вищого, справжнього «Я».

Людське життя в концепції Альфреда Адлера це активне прагнення до досконалості, оскільки весь час люди знаходяться в русі до особисто-значимих цілей, в процесі яких збільшується самооцінка особистості.

Основні положення А. Адлера в концепції :

1. Людська мотивація представлена в більшості випадків через соціальні мотиви. Люди це соціальні істоти, вони порівнюють себе з іншими людьми, беруть участь у спільній діяльності, ставлять загальне благо вище егоїстичних інтересів.

2. Концепція творчого «я» особистості. «Я» - це високо персоналізована суб'єктивна система, яка інтерпретує і осягає переживання, які допомагають в реалізації унікального життєвого досвіду індивіда.

3. Кожна людина-це унікальна система цінностей спонукань, особливостей, інтересів; кожна дія людини несе печатку свого способу життя

4. Центром особистості свідомість. Людина-свідомі істоти, які розуміють причини своєї поведінки, вони усвідомлюють неповноцінність і усвідомлюють цілі, до яких прагнуть [цит. за с.30-66 Бернс Р.].

А. Маслоу ввів в психологію поняття «самовдосконалення особистості», що характеризує людину, включене в процес реалізації особистого творчого і духовного потенціалу. Така позиція характерна для зрілої людини. У роботі Маслоу визначає самовдосконалення як прагнення до самовдосконалення.

А.Маслоу описує вісім шляхів, прямуючих до самоактуалізації :

- це самовіддане переживання, з повною концентрацією і всмоктуванням;
- це постійний вибір в користь росту;
- це вміння налаштовуватися з власним внутрішньою природою;
- це чесність і прийняття відповідальності за свої дії;
- це здібність здійснювати «кращий життєвий вибір»

- це постійний процес розвитку своїх потенціальності;
- це «Пік-переживання» в процесі яких ми більш здатні конструктивно використовувати нашу енергію [цит. за с. 42 Райгороский].

Еріх Фромм описав три механізми "втеча від свободи", які можна розглядати як вираження певної позиції особистості : авторитаризм, руйнівність і сліпе підпорядкування нормам .У зв'язку з дослідженням теми будуть виділені Фромм концепція кілька важливих моментів :

А) особистість може бачити своє життя активної і творчої ; справа творіння (ідеї , мистецтво , матеріальні цінності , виховання дітей) дозволяє їй піднятися над пасивністю власного існування і знайти почуття свободи і сенсу;

Б) людина зі свідомістю своєї індивідуальності сприймає себе як власника власного життя ;

В) особистість повинна виховуватися в чомусь або в комусь, що є для неї сенсом життя [4].

Створена Генрі Мерем теорія особистості це психологія мотивації, яку він вважає людським прагненням, бажанням, пристрасстю, бажанням, його інтерес спрямований на створення найскладнішої і створеної системи мотиваційних дизайнерів в сучасній психології[48].

У місцевій психології розвиток проблеми особистості пов'язано з роботою л. с. Виготські, С. Л. Рубінштейн, але дослідження Леонт'єв і Божович зробив значний внесок у розвиток проблеми особистості.

Концепція структури і розвитку особистості була розроблена А.Н.Леонт'єв. Основна внутрішня характеристика особистості має мотиваційну сферу і «особисте» значення, яке визначає відношення мети дії до мотиву. Говорячи про перетворення людини в певний етап розвитку від об'єкта, який засвоює норми і цінності своєї соціальної групи, своєї культури, суб'єкта. Леонт'єв підкреслює, що на даному етапі принципово змінюється механізм формування особистості. Чим старше вона стає, тим ширше стає

система її відносин з іншими людьми, тим частіше слід робити вибір між різними альтернативами [29].

А. Н. Леонтьєв розрізняє поняття індивіда і особистості. Якщо індивід - це цілісність і неподільність окремого індивіда даного біологічного виду, по-друге, особливості конкретного представника виду, що відрізняє його від інших представників цього виду. Індивідуальні властивості, в тому числі генотипічно обумовлені, можуть змінюватися протягом життя людини, але від цього вони не стають особистими. Особистість не збагачена попереднім досвідом індивіда. Властивості індивіда не переходять у властивості індивіда. Незважаючи на трансформацію, вони залишаються індивідуальними властивостями, не визначаючи складну особистість, а представляючи передумови і умови її формування. Особистість також є цілісною освітою, але не данекимось піклуватися, а вироблено, створене в результаті численних предметних заходів. Отже, позиція діяльності як одиниці психологічного аналізу є першим принципово важливим теоретичним постулатом А.Н.Леонтьєв [29].

1.2. Самосвідомість

Самосвідомість - це здатність людської психіки усвідомлювати власні якості, властивості та ознаки. Самосвідомість не етапи: самовідчуття, самосприймання, саморозуміння. є вродженою характеристикою людини, а формується поступово, проходячи

Під час формування самосвідомості, у міру того як людина набуває життєвого досвіду, перед нею відкриваються нові сторони буття, відбувається більш-менш глибоке переосмислення життя, визначення його мети, завдань та шляху, яким потрібно йти.

Самосвідомість - усвідомлення й оцінка людиною самого себе як суб'єкта практичної й пізнавальної діяльності, як особистості. Людина виділяє себе з усього навколишнього світу, визначає своє місце в суспільстві.

Виявляється самосвідомість переважно у трьох формах: пізнавальній – самовідчуття, самоспостереження, самоаналіз, самооцінка та ін.; емоційній – самопочуття, любов до себе, скромність, гордість, почуття відповідальності, власної гідності та ін.; вольовій – витримка, самовладання, самоконтроль, самодисципліна та ін. [45, с. 165].

У соціальній психології виділяють три сфери, в яких здійснюється становлення та формування особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість.

Самосвідомість не виникає в людини відразу, а складається протягом його життя під впливом численних соціальних впливів. Психолог В.С. Мерлін виділив у структурі самосвідомості чотири головні компоненти, які він пропонує розглядати також як фази його розвитку:

- свідомість тотожності - немовля починає відрізняти власні тілесні відчуття від відчуттів, що викликаються зовнішніми предметами;
- свідомість « Я» як активного початку, як суб'єкта діяльності;
- усвідомлення своїх психічних властивостей як результат узагальнення даних самоспостереження на основі досить розвиненого абстрактного мислення;

- соціально-моральна самооцінка - формується в підлітковому і юнацькому віці на основі накопиченого досвіду спілкування і діяльності [37].

Структура самосвідомості особистості будується всередині тієї людської спільності, до якої належить ця особистість. У той же час особистість індивідуальна, це творіння самої людини, результат її "самотворення" (за В.С. Мухіною).

Згідно з концепцією Мухіної, структурні одиниці самосвідомості - це ціннісні орієнтації, які формуються на різних етапах розвитку в життєвому досвіді людини.

Самосвідомість людини, згідно з поглядами Мухіної, включає наступні п'ять ланок:

- ім'я, яке невід'ємно із займенником "я", з фізіологічним виглядом, з індивідуальною духовною сутністю;

- Вимоги на визнання, які спонукають людину до розвитку, певних досягнень в соціальному та духовному просторі;

- статева ідентифікація - динамічно розвивається сутнісна характеристика людини як чоловіка або як жінки;

- психологічний час особистості, що дозволяє усвідомлювати свій життєвий шлях;

- психологічний простір особистості - індивідуальне переживання себе в просторі природних, предметних, образно-знакових і соціальних реалій [39].

С.Л. Рубінштейн зазначає, що самосвідомість є відносно пізнім продуктом розвитку свідомості, адже лише з моменту виділення себе із оточуючого, усвідомлення своєї самостійності, своєї відокремленості від оточуючих людей, дитина доростає до самосвідомості. Вчений зауважує, що «розвиток самосвідомості проходить через ряд рівнів – від найвного невідання стосовно самого себе до все більш поглибленого самопізнання, що поєднується потім з усе більш визначеною самооцінкою, а іноді самооцінкою, що різко коливається» [50, с. 236-249].

Г.М. Свіденська розглядає «образ Я» і «Я-концепція» як структурні утворення самосвідомості, як «кінцевий продукт» нерозривної діяльності трьох її сторін. Як регулятор поведінки самосвідомість не лише певним чином фіксує результат психічного розвитку особистості на конкретному етапі, а також має властивість впливати на подальший розвиток особистості. Згідно з позицією Г.М. Свіденської, суб'єктивне начало самосвідомості розглядається у зв'язку із загальним інтелектуальним рівнем особистості, її включенням у творчу діяльність, культурним рівнем індивідуального розвитку [53].

Психологи виділяють такі критерії самосвідомості:

- виділення себе із середовища;
- усвідомлення своєї активності – «я керую собою»;
- усвідомлення себе «через інших» («те, що я бачу в інших, може бути й моя якість»);
- моральна оцінка себе, усвідомлення свого внутрішнього досвіду.

Відчуття людиною своєї єдності підтримується безперервністю його переживань у часі: пам'ятає про минуле, переживає сьогодення, володіє надіями на майбутнє. Безперервність таких переживань і дає людині можливість інтегрувати себе в єдине ціле.

У структурі самосвідомості можна виділити:

- усвідомлення близьких і віддалених цілей, мотивів свого «Я»;
- усвідомлення своїх реальних і бажаних якостей;
- пізнавальні, когнітивні уявлення про себе;
- емоційне, чуттєве уявлення про себе.

Мірилом для людини в його ставленні до себе є перш за все інші люди. Кожен новий соціальний контакт змінює уявлення людини про себе, робить його більш багатогранним. Свідома поведінка є не стільки проявом того, яка людина насправді, скільки результатом уявлень людини про себе, що склалися на основі спілкування з ним оточуючих.

Для самосвідомості найбільш значимо стати самим собою (сформувати себе як особистість), залишитися самим собою й уміти підтримувати себе у важких станах.

У структурі самосвідомості можна виділити 4 рівня:

- у безпосередньо-чуттєвий рівень - самовідчуття, самопереживання психосоматичних процесів в організмі і власних бажань, переживань, станів психіки, в результаті досягається найпростіша самоідентифікація особистості;

- у цілісно-образний, особистісний рівень-усвідомлення себе як діяльного початку, проявляється як самопереживання, самоактуалізація, негативна і позитивна ідентифікація і підтримання аутоідентичності свого "Я»;

- рефлексивний, інтелектуально-аналітичний рівень-усвідомлення особистістю змісту власних розумових процесів особистості, в результаті можливе самоспостереження, самоосмислення, самоаналіз, саморефлексія;

- цілеспрямовано-діяльний рівень-своєрідний синтез трьох розглянутих рівнів, в результаті виконуються регулятивно-поведінкові та мотиваційні функції через численні форми самоконтролю, самоорганізації, саморегламентатії, Самовиховання, самовдосконалення, самооцінки, самокритики, самопізнання, самовираження.

Інформаційне наповнення структур самосвідомості пов'язане з двома механізмами його діяльності: уподібненням, ототожненням себе з кимось або чимось («самоідентифікація») і інтелектуальним аналізом свого «Я» (рефлексія і саморефлексія).

В цілому можна виділити три пласта свідомості людини:

- 1) ставлення до себе
- 2) ставлення до інших людей
- 3) очікування ставлення інших людей до себе (атрибутивна проекція).

Ставлення до інших людей, усвідомлення цього ставлення буває якісно різним:

- егоцентричний рівень відносин (ставлення до себе як самоцінності впливає на ставлення до інших людей ("якщо мені допомагають, то-хороші люди»);
- групоцентричний рівень відносин ("якщо інша людина належить до моєї групи, він-хороший»);
- просоціальний рівень («інша людина - це самоцінність, поважай і прийми іншу людину таким, яким він є», «роби з іншим так «як ти б хотів, щоб чинили з тобою»);
- естохолічний рівень - рівень результатів («кожна людина знаходиться в певному співвіднесенні з духовним світом, з богом. Милосердя, совість, духовність - головне у ставленні до іншої людини»).

Порушення самосвідомості

При всіх психічних захворюваннях самосвідомість уражається раніше, ніж предметне свідомість. Існують специфічні розлади самосвідомості:

- деперсоналізація, коли відбувається втрата свого «Я», все, що відбувається в своїй психіці люди сприймають як би з боку, як щось зовнішнє або чуже;
- розщеплення ядра особистості. Воно як би роздвоюється, хворі скаржаться на постійну присутність двох чужих начал, що конфліктують між собою. Кожне з цих начал, «Я», володіло пам'яттю, індивідуальністю, стверджувало власну життєву цілісність, але не визнавало саму думку про можливе існування інших начал;
- порушення тілесної ідентифікації, коли люди скаржаться, що частини свого тіла сприймають як щось від них окреме;
- крайні форми порушення самосвідомості (дереалізація), коли втрачається почуття реальності не тільки свого буття, але з'являються сумніви в достовірності існування всього навколишнього світу.

Самооцінка характеризується наступними параметрами:

- 1) за рівнем-високий, середній і низький;

2) по відношенню до фактичного успіху-достатньому і недостатньому (завищеному і заниженому);

3) за характеристиками структури-безконфліктна і безконфліктна [38].

Для розвитку особистості ефективний такий характер самооцінки, коли досить висока загальна самооцінка поєднується з адекватними, диференційованими частковими самооцінками різних рівнів. Стабільне одноденне і гнучка самооцінка (яка при необхідності може під впливом нової інформації, інших відгуків, у міру набуття досвіду і т. д.) для оптимального розвитку та ефективності діяльності. Негативний вплив на самооцінку і самооцінку людини надають як надмірно вперта, жорстка самооцінка, так і сильно коливається, нестійка.

Знижена самооцінка проявляється в постійному бажанні недооцінити власні здібності, здібності, досягнення, страху, страху перед негативною думкою про себе, уразливості, яка змушує людину знижувати контакт з іншими людьми. У цьому випадку страх саморозкриття обмежує глибину і інтимність спілкування. Люди з низькою самооцінкою іноді недовірливі і недружні по відношенню до інших людей [6].

Адекватна самооцінка відображає реальний погляд індивіда на самого себе, його досить об'єктивну оцінку власних здібностей, якостей і якостей. Якщо думка людини про себе збігається з тим, хто він є насправді, то кажуть, що у нього адекватна самооцінка. Недостатня самооцінка характеризує людину, чиє уявлення про себе далеко від реальності. Така людина судить про себе упереджено, його думка про себе сильно суперечить тому, що про нього думають інші.

Недостатня самооцінка, в свою чергу, може бути як завищеною, так і заниженою. Якщо людина переоцінює свої здібності, результати діяльності, особисті якості, то його самооцінка завищена. Така людина впевнено бере на себе роботу над своїми реальними можливостями, провал яких може привести до розчарування, бажанням виправдати свою неспроможність із зовнішніх причин або перекласти відповідальність на інших людей. Якщо людина

недооцінює себе в порівнянні з тим, ким він є насправді, то його самооцінка занижена. Така самооцінка руйнує у людини надію на успіх і добре ставлення до оточуючих, а реальні досягнення і позитивну оцінку інших людей він сприймає як тимчасові і випадкові[6].

3. Поведінкова складова включає в себе потенційні поведінкові реакції або конкретні дії, які можуть бути викликані знаннями про себе і ставленням до себе.

Такий поділ я-поняття на складові умовно. По суті, це цілісне утворення, всі компоненти якого, хоча і володіють відносною незалежністю, тісно пов'язані один з одним.

Концепція я відіграє дуже важливу роль в житті і розвитку особистості: вона сприяє внутрішній узгодженості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань.

Найважливішою функцією Я-концепції є забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості її поведінки. Коли новий досвід індивіда збігається з існуючими уявленнями про себе, він легко засвоюється, входить в я-поняття. Якщо новий досвід не вкладається в уявлення про себе, суперечить вже наявній концепції я, то працюють механізми психологічного захисту, які допомагають індивіду схильно інтерпретувати або заперечувати травмуючий досвід. Це дозволяє підтримувати концепцію я в збалансованому стані, навіть якщо реальні факти ставлять її під загрозу. Це прагнення захистити Я-концепцію, захистити її від руйнівних впливів є, за Бернсом, одним з основоположних мотивів будь-якої нормальної поведінки. Найважливішою функцією Я-концепції є забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості її поведінки. Коли новий досвід індивіда збігається з існуючими уявленнями про себе, він легко засвоюється, входить в я-поняття. Якщо новий досвід не вкладається в уявлення про себе, суперечить вже наявній концепції я, то працюють механізми психологічного захисту, які допомагають індивіду схильно інтерпретувати або заперечувати травмуючий досвід. Це дозволяє підтримувати концепцію я в збалансованому

стані, навіть якщо реальні факти ставлять її під загрозу. Це прагнення захистити Я-концепцію, захистити її від руйнівних впливів є, за Бернсом, одним з основоположних мотивів будь-якої нормальної поведінки.

Термін "захисні механізми" був запропонований З. Фрейда в 1926 році сьогодні під психологічним захистом розуміється спосіб захисту особистості від наслідків, що загрожують напругою і призводять до дезінтеграції особистості. Найбільш важливими і загальними властивостями для різних типів захисних механізмів, як вважали Фрейд і всі його послідовники, є те, що вони: [цит. за с.333-392 Р.Бернс]

1) несвідомі, тобто людина не усвідомлює ні причин і мотивів, ні цілей, ні самого факту свого захисного поведінки по відношенню до певного явища або об'єкту;

2) завжди спотворюють, фальсифікують або підміняють реальність. Внаслідок цього вони часто розглядаються як дезадаптивні [37].

Найпершим був описаний захисний механізм витіснення. Вона займає особливе місце в теорії психоаналізу. Іноді описується як "мотивоване забуття", витіснення-це процес усунення думок і почуттів, які викликають страждання. Однак звільнення від страху перед витісненням не проходить безслідно. З. Фрейд вважав, що пригнічені думки і імпульси не втрачають активності в несвідомому, і це вимагає постійного трата розумової енергії, щоб не допустити їх прориву в свідомість. Прагнення витісненого матеріалу до відкритого вираження може отримати короткочасне задоволення в сновидіннях, жартах, застереженнях та інших проявах того, що Фрейд називав «психопатологією повсякденного життя».

Інший захисний механізм – заперечення. Заперечення виражається в несвідомому відмові допустити існування певних подій, переживань і відчуттів, які пошкодили б людині при його визнанні. Це відноситься, наприклад, до людини, яка знає, що він невиліковно хворий, але продовжує займатися колишньою роботою, уникаючи всіляких розмов про свою хворобу і будуючи довгострокові плани. Людина, для якої заперечення служить

фундаментальним захистом, завжди наполягає на тому, що «все прекрасно і все на краще».

Проекція - це процес, в результаті якого внутрішнє помилково сприймається як приходить ззовні, тобто за допомогою проекції індивід приписує власні неприйнятні думки, установки, бажання іншим людям. Очевидним шляхом захисту від тривоги, пов'язаної з невдачею або провинною, є покладання провини на когось іншого. Людина не усвідомлює свої ворожі імпульси, але бачить їх в інших - і сприймає їх ненавидять і переслідують його[37].

Реактивне утворення має на увазі перетворення негативного афекту в позитивний або навпаки. Цей механізм полягає в запобіганні прояву неприйнятних бажань і почуттів завдяки розвитку протилежних їм установок і форм поведінки. Механізм формування реакції реалізується двоступенево: спочатку неприйнятний імпульс пригнічується (витісняється), потім на рівні свідомості з'являється абсолютно протилежний. Маленька дівчинка настільки «любить» свого молодшого брата, що всі ночі проводить біля нього, тому що боїться, що він раптом перестане дихати.

Раціоналізація пов'язана з помилковими аргументами, завдяки яким ірраціональна поведінка виглядає цілком розумним і виправданим в очах оточуючих. Раціоналізація може приймати різні форми. Людина, яка каже, що робота, з якою його звільнили, і так давно йому нецікава; відкинутий шанувальник, який вирішив, що його подруга не дуже приваблива. Ту ж роль може зіграти і явище «солодкого лимона»: людина, вимушена залишитися в неприємних для нього обставинах, за допомогою раціоналізації починає знаходити їх цілком бажаними.

Сублімація вважається здоровим засобом вирішення психологічних труднощів шляхом перетворення сексуальної або агресивної енергії в художню або інтелектуальну творчість [53].

Друга функція Я-концепції полягає в тому, що вона визначає характер інтерпретації індивідом свого досвіду. Поняття «Я» виступає як свого роду

внутрішній фільтр, що визначає характер сприйняття людини в будь-якій ситуації. Через цей фільтр розуміється ситуація, набуває цінність, відповідну уявленням людини про себе.

Третя функція Я-концепції полягає в тому, що вона визначає очікування індивіда, тобто уявлення про те, що станеться. Люди, переконані у власній значущості, очікують, що інші будуть ставитися до них так само, і навпаки - люди, які сумніваються у власній цінності, вважають, що не можуть нікого любити, і починають уникати всякого роду соціальних контактів [6].

1.3. Становлення самосвідомості у підлітковому віці

У наш час активно змінюється суспільство, змінилися основи багатьох сфер його життя, що призвели до суттєвих проблем у молодіжному середовищі. Неспокійний, суперечливий характер економічного, політичного становища сучасного українського суспільства приводить до того, що підлітки не завжди можуть розвиватися в благополучних соціальних умовах, знайти правильні шляхи до застосування своїх сил. Нерідко юнаки проявляють свою індивідуальність у вживанні алкоголю, наркотиків, крадіжки, бійки тощо. У підлітковому віці діти прагнуть до подолання своїх недоліків, тому виникає самовиховання та спроби управління власною поведінкою. Підліток приймає рішення виховати у себе певну рису або позбутись якоїсь з них, проте реалізувати своє рішення йому не завжди вдається, оскільки ще немає розвиненої волі. Дитячі мрії про майбутнє у підлітка змінюються роздумами про нього з врахуванням своїх можливостей.

У 12 років увагу дитини починає привертати власна особистість. Підліток прагне відрізнятись від інших, хоче бути самостійним. Прагнення до самостійності починає виражатися в усвідомленні своєї причетності до дорослих, хоча інколи подібне усвідомлення суперечить фактичним можливостям підлітка.

Основними причинами, що впливають на виникнення новоутворень у самосвідомості підлітка, є насамперед соціальні умови його життя, що висувають нові вимоги до його поведінки й діяльності в навчанні, в системі відносин з дорослими тощо. У цей період для підлітка окремі прояви самосвідомості: самоспостереження, самопізнання, ставлення до себе, саморегулювання діяльності та поведінки стають необхідними потребами. Оскільки, з'являється прагнення до самовиховання, до зміни себе в зв'язку з усвідомленням власних психологічних невідповідностей зовнішнім вимогам, ідеалам, моральним взірцям.

Здається, що інтерес до себе, бурхливе зростання самоусвідомлення виникають із нічого. Але психологи переконані, що інтерес підлітка до свого внутрішнього світу, роздуми про себе, про свої стосунки з іншими, своє місце в колективі виникають на основі його інтересу до спілкування з однолітками. Як результат, розвиток самооцінки підлітка. Визначивши для себе «еталон дорослості», через який він сприймає й оцінює себе, підліток не рідко розчаровується, бо не відповідає такому еталону. Самооцінка підлітка нерідко коливається, вона нестійка й загалом неадекватна. Його поведінка, може призвести до конфліктів з оточуючими. Але така неадекватність вікова норма, що є джерелом самовиховання особистості, її подальшого розвитку.

Самооцінка підлітка на всіх рівнях свого розвитку включається у внутрішню регуляцію поведінки, діяльності, спілкування. У підлітка зі сталою й адекватною самооцінкою, який перебуває в умовах, що сприяють задоволенню його потреб у самоствердженні, моральна саморегуляція поведінки продовжує розвиватися. Якщо ж підліток з такою самооцінкою постійно стикається з обмеженням самостійності, приниженням гідності, недооцінкою його можливостей, саморегуляція порушується.

Коли у підлітка сформовані навички й вміння роботи над собою, зменшується розрив між прагненням підлітка вдосконалювати себе й реалізацією цього прагнення в діяльності, поведінці та спілкуванні. Саме тоді

самовиховання стає постійною потребою особистості. Позитивні наслідки стимулюють підлітка до подальшого самовиховання.

На пріоритетне місце підлітки ставлять самоаналіз, зокрема аналіз мотивів власної поведінки. Внаслідок співвіднесення форм поведінки з мотивацією та оцінкою відбувається усвідомлення себе як суб'єкта, якому належать проаналізовані стани й властивості. Власне "Я" починає усвідомлюватись як цілісне утворення, як єдність зовнішнього та внутрішнього світу.

Дитина відчуває радість від усвідомлення своїх можливостей, і ця радість виступає як «підкріплення» дій, що виконуються. Тому дитина й надалі наважується на ті самі або ще складніші дії, бо виникають відчуття гордості, задоволення собою, радість успіху. У подальшому ця радість від власних успіхів дедалі глибше усвідомлюється.

Різноманітні почуття, емоційні стани, пережиті в різний час, у різних життєвих ситуаціях становлять емоційний потенціал самосвідомості, який значною мірою спрямовує ці емоційні стани, надає їм індивідуального характеру. Самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе становлять самооцінку особистості.

Зміст самооцінки охоплює світ моральних цінностей, стосунків, можливостей підлітка. Самооцінка різних компонентів особистості може перебувати на неоднакових рівнях стійкості, адекватності, зрілості.

На кожному конкретному етапі розвитку особистості самооцінка, з одного боку відображає рівень розвитку самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе, з іншого — є важливою внутрішньою умовою їхнього розвитку.

Д. І. Фельдштейн, працюючи над проблемою розвитку самосвідомості у підлітковому віці вважав, що зміни у самосвідомості становлять основні новоутворення у психіці підлітка, який починає усвідомлювати себе як особистість - члена суспільства й учасника міжособистісних відносин. У цей час відбувається переорієнтація з норм і цінностей дитячого світу на

дорослий, вироблення особистісних утворень, які відіграють вирішальну роль в оволодінні дитиною позицією дорослого.

Почуття дорослості не зводиться до бажання наслідувати дорослих, хоч це й справді трапляється в поведінці підлітків. Дорослість суб'єктивно пов'язується підлітком із входженням у світ дорослих (Д. І. Фельдштейн). Підліток намагається зайняти місце дорослого в системі реальних стосунків між людьми, тому для нього важливі самостійність, незалежність, мужність, сміливість, одяг.

Провідною діяльністю, в якій формується центральне новоутворення особистості підлітків, виступає інтимно-особистісне спілкування. Воно відзначається такими якостями, як позитивна емоційна забарвленість, довірливість, рівноправність його учасників. Спілкуючись з ровесниками, підліток може повною мірою відчувати себе дорослим – самостійним і незалежним. Розвиток самосвідомості підлітків особливо інтенсивно відбувається у процесі спілкування та взаємодії з ровесниками, які виступають об'єктом порівняння та зразком.

Наступним важливим фактором розвитку самосвідомості є навчальна діяльність, коли відбувається систематичне оцінювання поведінки й діяльності учня. Часто самооцінка позитивних якостей і рівень домагань підлітків завищені, тоді він проявляє незадоволення й агресію. А на доброзичливі звертання та позитивні оцінки вчителя учні дуже швидко відгукуються, виявляють інтерес та зацікавленість до навчання. Коли вчитель психологічно неправильно оцінює діяльність підлітків, у дітей виникає недовіра, образливість, підвищена чутливість до будь-яких оцінок. Підлітки гостро потребують доброзичливої і тактовної підтримки з боку дорослих, яка б допомагала втілювати їхні прагнення до самостійності.

Індивідуальний підхід у вихованні підлітків повинен ґрунтуватися на врахуванні потреби ставлення до дитини як до особистості, відмінностей у статі, темпераменті, інтелекті, здібностях і характері.

Важливе значення в розвитку самосвідомості підлітків має формування власного образу фізичного Я - уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе. Уявлення про свою зовнішність є найважливішим у самосвідомості підлітків. Воно пов'язане з тим, що ознаки дорослості найяскравіше виявляються у зміні його тіла. Саме зовнішні ознаки дорослості визначають його статус у товаристві ровесників. Намагаючись допомогти підліткові пережити цей важкий для нього етап зрілості, передусім слід встановити з ним щирі, довірливі стосунки, допомогти усвідомити, що його розуміють, поділяють його переживання, цінують і поважають його таким, яким він є.

До підліткового віку розвиток самосвідомості здійснювався стихійно, переважно без цілеспрямованого включення особистості в цей процес. У підлітковому віці самосвідомість усе більше починає зумовлювати процес керування дитиною своєю поведінкою.

Самооцінка – одна із основних рис характеру, яка визначає життєвий сценарій людини, мотивує її поведінку в складних життєвих ситуаціях. З огляду на це, обов'язком батьків, психологів, соціальних працівників, вчителів є формування позитивної, адекватної, стійкої самооцінки в підлітків. Тільки така особистість здатна займати високу активну позицію в сучасному суспільстві. Криза підліткового віку пов'язана з виникненням нового рівня самосвідомості. Саме тут, під час кризи, вважає Л.І.Божович, і виникає самосвідомість у власному значенні слова, тобто здатність спрямовувати свідомість на свої власні психічні процеси, включаючи й складний світ своїх переживань [26].

Одним із механізмів самопізнання підлітками самих себе, свого внутрішнього світу є особистісна рефлексія. Це діяльність особистісного самопізнання, особливий дослідницький акт, при якому особистість досліджує свій внутрішній світ і досліджує себе як піддослідного. Результати самопізнання і самопостереження, до яких вдається підліток, дуже часто, фіксуються в його самооцінці. Особистість оцінює себе й відповідно

відноситься до себе, що проявляються в діях та вчинках підлітків як соціально позитивного спрямування, так і негативного або девіантного [10].

У підлітковому віці самооцінка, самосвідомість і діяльність можуть носити суперечливий та дисгармонійний характер. Окремі прояви самосвідомості: самоспостереження, самопізнання, самоствавлення, саморегуляція діяльності й поведінки стають необхідними потребами особистості. Вони стимулюються прагненням до самовиховання, до усвідомлення власних психологічних невідповідностей із зовнішніми вимогами, ідеалами, моральними зразками. Але в цьому віці підліток продовжує бути об'єктом батьківського впливу – прямого чи непрямого навіювання, формування норм, стандартів і правил, контролю поведінки. Батьки або інші дорослі можуть впливати на формування як позитивного ставлення підлітків до себе так і негативного. Батьки намагаються до мінімуму обмежити сфери життя й діяльності підлітків, за які ті можуть нести відповідальність, але діти намагаються розширити їх. Багато батьків вважають, що незалежно від віку підлітки є недостатньо дорослими, щоб бути самостійними. Роблячи це, батьки не розуміють, що припускаються помилки, бо дитина росте і в той же час залишається несамоствійною. Таке відношення батьків може призвести до виникнення ситуації конфлікту, коли підліток або відстоює своє право на дорослішання, або продовжує грати роль маленької дитини, відмовляючись від власних амбіцій, власних потреб і, зрештою, від власного «я». Часто такий стандарт поведінки в сім'ї переноситься підлітком і на відносини із вчителями та ровесниками. Тому батькам, виховуючи сою дитину, необхідно враховувати її індивідуальність, розуміти її потреби й вимоги, не наказувати підлітку, а пропонувати вибір із кількох альтернатив, справедливо оцінювати її вчинки, бути завжди позитивним прикладом для підлітків. Головне – пам'ятати, що для всіх змін потрібний час, тому не варто поспішати з висновками. У виховному процесі немає шаблону: кожна нова ситуація потребує нового рішення.

Отже, у підлітковому віці продовжує формуватися самосвідомість. Дитина починає усвідомлювати себе як особистість - члена суспільства й учасника міжособистісних взаємин. З'явилося почуття дорослості, що виявляється в прагненні бути й вважатись дорослим. У підлітків формується прагнення до подолання своїх недоліків, що спонукає до самовиховання. Саме розвиток самосвідомості сприяє успішному засвоєнню знань і формуванню професійно важливих якостей.

1.4. Гендерні стереотипи та особливості формування самосвідомості у підлітковому віці

Гендер (від англ. «gender» – рід) – соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок. Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [36].

Слід розрізняти поняття «стать» і «гендер». Терміном «стать» позначаються біологічні, анатомічні, фізіологічні відмінності між жіночим та чоловічим організмами. Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер формується соціально та зумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період. Тому гендер – соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні відмінності між чоловіками та жінками.

Під поняттям гендерна соціалізація розуміється засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася.

Гендерні якості людини формуються в процесі соціалізації, під впливом суспільства, яке ставить перед особою вимоги, як до представника чоловічої чи жіночої статі. Це реалізується в сім'ї, школі, в спілкуванні з однолітками, там, де особистість долучається до систем норм і цінностей. Тому залучення підростаючого покоління до активної соціально значимої та соціально визначеної креативної діяльності є необхідним. Це є мотивацією та стимулюванням навчальної й творчої діяльності, сприяє самопізнанню та саморозвитку особистості.

Однією із проблем сучасності є процеси фемінізації підростаючого чоловічого населення й маскулінізації жіночого, тобто відбувається зближення традиційно жіночих і чоловічих соціальних ролей. Є декілька причин цього явища: домінування жіночого впливу на хлопчиків у дитячому й підлітковому віці, збільшення кількості жінок, які будують кар'єру, через різні причини багато чоловіків неспроможні заробляти, утримувати сім'ю.

Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку. Звернувшись до історії, ми бачимо, що завжди існував якийсь розподіл праці між статями. Порівнявши заняття людей у мисливсько-збиральницькому, аграрному та індустріальному суспільствах, можна переконатися, що виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі змінювалися. До цього часу зберігається традиційне ставлення до жінок, що очікує виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, а від чоловіків – виконання соціальних ролей батька-годувальника, захисника, здобувача засобів для існування, працівника, лідера й керівника.

Деякі улюблені заняття у вільний час також набули чіткого гендерного забарвлення. Для чоловіків - це мисливство, рибальство, гра в шахи чи доміно, футбол, а вишивання, плетіння, в'язання, квітникарство – для жінок. Такі узагальнені уявлення, якими є та чим повинні займатися чоловіки й жінки, називають гендерними стереотипами. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити.

Дослідники відзначають як два безперечних факти існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів виявляється значно більшою, аніж расових [35, с. 291].

Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності в неї певних рис і характеристик. Зокрема, індивіди зазвичай вважають соціально-професійну роль льотчика прийнятнішою для чоловіків, оскільки ті витривалі, неемоційні, здатні зосередитися, краще обізнані з тонкощами техніки, а роль соціальної працівниці – для жінок, яким більшою мірою притаманні такі риси, як чуйність, співчуття, вміння налагоджувати стосунки з оточенням.

- це уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей. Жінкам досить часто доводиться чути про свою емоційність та відсутність раціонального мислення, що заважають бути лідерами та керівниками. І також існує стереотип, що чоловіки позбавлені чуттєвості й терпіння і не можуть доглядати маленьких дітей. Але в таких уявленнях не враховується наявність у конкретної особи психологічних і поведінкових рис.

З іншого боку, дослідники стверджують, що гендерні стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, що їх чоловіки й жінки набувають і відіграють у суспільстві [3, с. 243].

Більшість соціальних ролей у суспільстві містить гендерний складник у вигляді стереотипних уявлень та очікувань щодо статі виконавця певної ролі, яку може виконувати людина будь-якої статі. Отже, немає визначеної ролі,

характерної для окремої статі, а існують лише історично сформовані очікування щодо відповідності між соціальною роллю та статтю людини. Коли ми говоримо про гендерні ролі, то маємо на увазі численні соціальні ролі, поведінку в межах сім'ї та житті, властиві переважно людині чоловічої або жіночої статі.

Роберт Коннел як відомий фахівець у галузі гендерних досліджень зауважив, що стосовно статевих ролей владних стосунків немає взагалі. «Чоловіча» та «жіноча» ролі мовчазно визначені рівними, хоча й різними за змістом, але взаємозалежними та взаємодоповнюваними. Проте ми не говоримо про «расові» чи «класові ролі», оскільки прояв влади в цих сферах соціального життя є набагато очевиднішим [27, с. 262].

Американський антрополог Джордж Мердок здійснив порівняльний аналіз 224 суспільств і виявив, що чоловічих і жіночих ролей навчаються в процесі соціалізації, і ці ролі суттєво різняться в різних культурах та історичних періодах.

Американські психологи Елеонора Маккобі та Керол Джаклін у своїй праці «Психологія статевих відмінностей» зазначили, що численних фундаментальних психологічних відмінностей між чоловіками та жінками немає. Навіть якщо такі відмінності виявляються, вони становлять не більш як 10% .

Е.Маккобі та К.Джаклін виокремили лише деякі характеристики, що їх можна вважати найбільшими гендерними відмінностями:

- у дівчат кращі вербальні здібності й навички;
- у хлопців ліпші візуально-просторові здібності та навички;
- хлопці вправніші від дівчат щодо математичних здібностей;
- хлопці/чоловіки агресивніші за дівчат/жінок [3, с. 85].

Традиційні гендерно-рольові стереотипи обмежують розвиток особистості, можливості самореалізації, вибору моделей поведінки, видів професійної діяльності, кар'єрного росту, звужують або розширюють економічні, політичні та соціальні можливості людини. У крайніх випадках

невідповідність людини очікуванням щодо неї як представника конкретної статі може позначитися на її психічному та фізичному станах, суттєво вплинути на самопочуття, спричинити розгубленість, пригніченість, навіть призвести до самогубства.

Гендерні стереотипи у нашому суспільстві присутні й панують у житті. Від чоловіків у нас чекають захисту й забезпечення сім'ї, а від жінок материнства, виховування дітей і сімейний затишок. Жінка й досі «хранителька домашнього вогнища», а чоловік і досі «добувач». У сучасному українському суспільстві є багато суперечливих гендерних стереотипів і очікувань у жінок і чоловіків, які можуть призводити до конфліктів і непорозуміння між представниками різних статей, а також до нерівності представників різних статей у системі соціальних ролей.

Гендерна соціалізація дитини починається від народження, коли батьки починають її виховувати як хлопчика чи дівчинку. Змалку дитина засвоює, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою, чоловіком чи жінкою.

Від народження дитини починається процес статевої ідентичності, будується стратегія виховання. На думку психолога І.Кона, дитина - не пасивний об'єкт гендерної соціалізації. Спираючись на неузгодженість дій своїх вихователів, дорослих і однолітків, і власний життєвий досвід, він вибирає із запропонованих йому зразків щось своє [26].

Американський психолог Л. Кольберг вважає, що формування статевої ідентифікації у дитини триває в проміжку від 2 до 7 років. Інший американський психолог Ш. Берн виділила такі стадії встановлення статевої ідентичності:

- гендерну ідентифікацію - віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі;
- гендерну константність - розуміння, що гендер постійний і змінити його не можна;
- диференціальне наслідування - бажання бути найкращим хлопчиком чи дівчинкою;

- гендерну саморегуляцію - дитина сама починає контролювати свою поведінку;

- стадія статевої інтенсифікації - посилення статевих відмінностей, пов'язаних з підвищеним прагненням слідувати статевим ролям внаслідок вступу в період статевого дозрівання [2].

Отже, первинна статева ідентичність на рівні переживань і статевої поведінки формується у дошкільному віці, а у підлітковому віці відбувається формування вторинної гендерної ідентичності. Внаслідок цього, підліткова гендерна ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості [2].

У цей період спостерігається посилений вплив соціуму, що впливає на гендерні стереотипи та є неодмінною умовою соціалізації особистості. Здійснюється вона у групах дитячого садка, шкільних класах, позашкільних закладах. Однолітки в гендерній соціалізації особистості відіграють важливу роль, оскільки особистість пізнає, освоює й випробовує норми правильної, прийнятної поведінки з однолітками своєї та протилежної статі.

Психологічні особливості підліткового віку у випадках, коли вони є особливо виразними, отримали назву «підліткового комплексу». Особливість «підліткового комплексу» визначає реакція групування з однолітками, що виявляє особливості формування гендерної ідентичності підлітків. Міжособистісні стосунки, які складаються в підліткових групах однолітків, сприяють усвідомленню своєї гендерної ролі [7].

У підлітковому та юнацькому віці людина починає розуміти себе як певну стать та шукати порозуміння з особою іншої статі. Невдачі в цьому можуть викликати плутанину в гендерних ролях і замкненість, наслідком чого може статись порушення гендерної ідентичності. Спілкування в групі однолітків сприяє формуванню зрілої, чітко визначеної гендерної ідентичності підлітків. У середовищі однолітків дитина випробовує себе як представника певної статі, висуває до себе претензії та оцінює себе. З однолітками підліток обговорює інтимні питання, про які він соромиться говорити з дорослими.

Тому спілкування з ровесниками для підлітків є надзвичайно важливим. Саме так реалізується потреба набуття індивідуальності.

Фізична привабливість відіграє значну роль у перших контактах між статями, викликає хвилювання підлітків через свою зовнішність та її оцінку іншими. Це відбувається тому, що у підлітковому віці відбувається формування стійкого образу „Я”, визначення свого місця в житті, усвідомлення своєї неповторності та індивідуальності.

Підлітки починають розуміти, що існують різні типи людського тіла та різні його ідеали, у них формується досить чітке уявлення про пропорції свого тіла. Оскільки багато підлітків є вимогливими до свого зовнішнього вигляду й довго розглядають себе в дзеркалі, невідповідність їх власного вигляду ідеалу, який пропонують засоби масової інформації, стає причиною тривоги й невпевненості. Занепокоєність підлітків своїм зовнішнім виглядом тісно пов'язана із гендерною ідентичністю. Від того, яким є знання підлітків про себе, залежить формування гендерної ідентичності, а також ставлення до себе, до оточуючих людей різної статі, до світу в цілому. Хлопчиків, головним чином, хвилює їх фізична сила, дівчат хвилює привабливість обличчя, стрункість, вага тіла.

У формуванні гендерної самосвідомості підлітків батьки відіграють одну з головних ролей. Але в сучасному урбанізованому суспільстві діти не бачать своїх батьків у їх професійній діяльності, а складають враження про них, виходячи з їх поведінки в побуті, де образ батьків не є ідеальним. Хлопчики, не маючи змоги знайти образ ідеального чоловіка, починають його шукати деінде. Таким ідеалом часто стає лідер на вулиці, який не завжди відповідає поведінці, що схвалюється нормами культури суспільства.

Виникнення порушень гендерної ідентичності у підлітків може бути пов'язане також з помилками батьків в сфері соціально-статевого контролю за поведінкою дітей. Соціально-статевий контроль має особливе значення у процесі соціалізації особистості. Такий контроль може виявлятися в різних формах в залежності від ціннісних орієнтацій мікросередовища. Це може

стосуватися понять про «доброчесність», «невинність», «гідність», «честь», «цнотливість» та проявлятися в реакціях сусідів, близьких людей, членів групи, дорослих членів сім'ї. саме реакція мікросередовища є одним із основних засобів соціального контролю.

Важливу роль у житті підлітків відіграє школа та позашкільні заклади, бо саме тут відбувається процес засвоєння дітьми соціального досвіду, здійснюється процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагає їй засвоїти норми, та правила поведінки відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення статей у суспільстві, прилучає дівчину та хлопця до усталеної системи гендерних ролей.

У поведінці підлітків можна побачити прагнення до самоствердження, ініціативу та самостійність, випробування власних сил у різноманітних сферах діяльності. Якщо підліток включений у різноманітні стосунки з оточуючими, виконує різні соціальні ролі, слідує нормам і правилам, то й перехід від дитячої залежності до автономності й дорослого ставлення до світу буде плавним та непомітним. Підліток має бачити й пізнавати різні рольові моделі поведінки й уміти дистанціюватися від одних та ідентифікуватися з іншими. Таке експериментування дає змогу підліткам усвідомити сенс соціальної дійсності, набути гендерної ідентичності, соціальної та особистісної компетентності.

Вчинки підлітків характеризуються імпульсивністю, вони ще не повністю усвідомлюють свої дії, не прагнуть самоаналізу. У підлітковому віці також розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляється в самооцінці, виникає постійна потреба в доброзичливому ставленні, тактовності з боку дорослих. Також бурхливо розвивається вольова сфера підлітків. Практично усе їх життя й діяльність супроводжуються яскравими емоціями, почуттями, переживаннями, особливо у спілкуванні з однолітками протилежної статі.

Їм подобається аналізувати дії та думки знайомих, розмовляти про свій внутрішній світ, переживання, почуття. У цьому віці починає формуватися

спрямованість інтересів, виникають нові мотиви учіння, прагнення самоствердження й самовдосконалення. Знання стають цінністю. Вони дають змогу зайняти певний статус серед однолітків, тому з'являється спрямованість на самостійний пошук нових знань. Підлітки активно випробовують свої сили в різних галузях трудової діяльності з урахуванням власної гендерної приналежності.

Велику роль у гендерному розвитку особистості відіграє спілкування. Прагнення до спілкування з товаришами, із учителем може бути сильним мотивом навчання та сприяти зміцненню психологічного стану підлітків. Саме завдяки відносинам, які складаються в навчальному процесі й у спілкуванні відбувається становлення особистості в моральному та соціальному контексті.

Спілкуючись з однолітками, підліток набуває емпатійних навичок, здатності розділяти з іншими спільні заняття, інтереси і почуття. Починають налагоджуватися контакти з протилежною статтю та засвоюватися гендерні ролі. Підліток набуває певної самостійності, незалежності від дорослих, здобуття досвіду та набуття соціального статусу. Сформована особистість – це результат того, що передається їй іншими людьми.

Важливим компонентом у становленні особистості чоловічої та жіночої статі є розвиток самосвідомості. У загальному вигляді можна сказати, що процес гендерного розвитку особистості протягом життя відчувається як формування в людини образу «Я», де перше місце посідає «Я» статеве.

М.Й. Боришевський зазначає: «Щоб збагнути винятково важливу роль самосвідомості у становленні особистості, слід підкреслити, що предметом чи, точніше, об'єктом самосвідомості є все ество людини, будь-які її сторони, будь-які параметри: це і усвідомлення й оцінка свого тіла в цілому, його особливостей порівняно з тілесними характеристиками оточуючих людей, усвідомлення й оцінка...власних моральних якостей, своїх світоглядних орієнтацій, своїх ставлень до інших людей, свого місця серед них – і так до нескінченності»[8].

Ціннісні орієнтації людини на свою стать як соціальну роль і сексуальну поведінку несе в собі гендерна самосвідомість. Вона включає психологічне визнання своєї ідентичності зі своєю статтю у соціальному, психологічному, фізичному і моральному плані.

Для гендерної соціалізації дитини підліткового віку особливо важливу роль відіграють шкільні та позашкільні заклади освіти, оскільки вони орієнтовані на соціалізацію, на формування гармонійно розвиненої, соціально адаптованої особистості, що має високий рівень самореалізації у гендерному суспільстві.

У закладах освіти широко використовуються активні методи, до яких належать різноманітні види дискусій, ситуативно-рольові ігри, ігри-драматизації, «мозкові атаки», інтелектуальні аукціони, метод аналізу проблемної ситуації. Важливе місце посідає проектна робота: організація різноманітних проектів та кампаній, видання газет та журналів. Використання зазначених форм і методів у процесі гендерної соціалізації мають на меті сформувати в особистості пізнавальні та поведінкові гендерні норми, готовність брати участь у суспільному житті, здатність орієнтуватися та адаптуватися в нових соціальних умовах, захищати свої інтереси, поважати інтереси й права інших, виконувати гендерні ролі, самореалізовуватися.

Гендерна соціалізація особистості розпочинається з виховання в дитячих садках, продовжуючись у школі та позашкільних закладах освіти. Враховуються особливості життєдіяльності дитини в середовищі, в діяльності, в ситуації, де відбувається пізнання й оволодіння суспільними гендерними нормами й цінностями. Позитивній гендерній соціалізації сприяють вдалий пошук групи, що визначає особисто для підлітків цінності, яких він дотримується, за умови, якщо цінності дійсно позитивні й підліток, засвоюючи їх, визначає, який він насправді, яким йому варто стати та як удосконалювати свою гендерну індивідуальність.

Становлення особистості відбувається за допомогою засвоєння моделі гендерної поведінки, яка є позитивною для обох статей. У кожної людини

створюється певна ідеальна модель представника певної статі, й конкретна людина свідомо співвідносить свою поведінку з цією моделлю, формуючи таким чином свої гендерні особистісні якості.

За результатами досліджень Д. Еліум, позитивній гендерній соціалізації сприяють взаємини з однолітками своєї статі, коли вони відповідають внутрішнім запитам дитини. Якщо ж інтереси однолітків не відповідають внутрішнім потребам підлітків або загрожують його здоров'ю, то важливою є здатність дівчинки чи хлопчика прийняти самостійне рішення відійти від такої компанії [18].

Позитивній гендерній соціалізації сприяє також вірна, віддана дружба: наявність друга для хлопців, подруги – для дівчат. Важлива потреба хлопчика старшого підліткового віку реалізується в індивідуально-інтимних взаєминах з однолітками своєї статі, що проявляється в прийнятті самостійних рішень, вчинків, автономії від інших. Система взаємин підлітків з ровесниками своєї статі відіграє важливу роль у розвитку індивідуально інтимних і функціонально-рольових взаємин.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Самосвідомість це в першу чергу усвідомлення і оцінка людиною самого себе як суб'єкта практичної, і пізнавальної діяльності, так, і як особистості (тобто свого морального вигляду та інтересів, цінностей, ідеалів і мотивів поведінки).

С.М. Мерлін виділив свої критерії самосвідомості:

- виділення себе з середовища, свідомість себе як суб'єкта, автономного від середовища (фізичного середовища, соціального середовища);
- усвідомлення своєї активності – «я, керую собою»;
- усвідомлення себе «через іншого» («те, що я бачу в інших, це може бути і моя якість»);

- моральна оцінка себе, наявність рефлексії - усвідомлення свого внутрішнього досвіду.

Бернс розробив структуру людської самосвідомості. Його структура характеризується різноманітністю форм прояву які пов'язані з усіма аспектами психічної діяльності особистості:

- Когнітивна самокритика - самоаналіз, самооцінка, самонавіювання, самознищення і т.;
- Емоційне самозадоволення, самоповага, любов до себе, самозадоволення і т.д;
- Вольова самодисципліна, впевненість в собі, самоконтроль, саморегуляція, спонтанність тощо.

Саме розвиток самосвідомості сприяє успішному засвоєнню знань і формуванню професійно важливих якостей. Результатом процесів самосвідомості можна вважати я-поняття.

У структурі Я-концепції Роджерс виділяє три компоненти:

- Когнітивна складова, або образ «Я», включає уявлення індивіда про самого себе.

- Оціночна складова, або самооцінка, включає афективну оцінку уявлення про себе.

- Поведінкова складова включає потенційні поведінкові реакції або конкретні дії, які можуть бути викликані знаннями про себе і ставленням до себе.

Найважливішою функцією Я-концепції є забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості її поведінки.

Самооцінка виконує регулюючу, захисну функцію і впливає на поведінку, активність, і розвиток особистості також її відносини з іншими людьми. Основна функція самооцінки в психічному житті індивіда полягає в тому, що вона виступає як необхідна внутрішня умова регуляції поведінки і діяльності.

Питання самооцінки розглядалося такими психологами як С. Л. Рубінштейна, Л. І. Божович, М. С. К. Роджерса, К. Хорні, Е. Фромма та ін.

Самооцінка це досить складне утворення людської психіки. Вона виникає на основі узагальнення процесів самосвідомості, що проходять різні стадії і знаходяться на різних рівнях розвитку в процесі становлення особистості. Самооцінка постійно змінюється, поліпшується. Процес самоповаги не може бути остаточним, так як особистість сама постійно розвивається і, отже, змінює свої уявлення про себе і своє ставлення до себе. Самооцінка характеризується за такими параметрами:

- 1) за рівнем-висока, середня і низька;
- 2) по співвідношенню з реальною успішністю-адекватна і неадекватна (завищена і занижена);
- 3) за особливостями будови - конфліктна і безконфліктна.

Таким чином питання сформованої самосвідомості, самооцінки та «Я»-концепції розроблені досить ретельно, але в доступній нам літературі ми не зустріли фундаментальних робіт стосовно формування цих форматів у молодому віці, саме в шкільному.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 . Організація та методичне забезпечення емпіричного дослідження

Підібраний методичний апарат виявився адекватним для дослідження. Методики дозволили відповісти на питання завдання, цілі та відповісти позитивно на гіпотезу.

Мета емпіричного дослідження визначити сформованість самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці.

Завдання розділу дослідити самооцінку, самосвідомість підліткового віку та довести гіпотезу.

Група досліджуваних: школярі Жовтянської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів. У дослідженні приймали участь 60 школярів, віком від 10 до 14 років.

Полігон досліджування: Жовтянська ЗШ І-ІІ ст.

Методичне забезпечення емпіричного дослідження:

- Методика дослідження самооцінки за С.А. Будасі;
- Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв);
- Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва;
- Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С.В.Ковалев;
- Тест «Рівні духовного розвитку» Д.Стівенсона.

Методика дослідження самооцінки С.А. Будасі

Дана методика дозволяє дослідити самооцінку особистості, самосвідомості та оцінку уявлення про себе. Аналіз «Я-образу» дозволяє виділити в ньому два аспекти: знання про себе і самоставлення.

Повна назва тесту «Методика дослідження самооцінки с. А. Будасі». Автором цієї методики є С.А.Будасі. Методика розроблена в 1972 році.

Методика складається з 48 слів, властивостей особистості. З 48 слів потрібно вибрати 20 слів які характеризують ідеальну особистість на ваш погляд. Дослідження проводиться індивідуально або групою.

Процес самооцінювання може відбуватися двома шляхами:

1) шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності;

2) шляхом порівняння себе з іншими людьми.

Час тестування не перевищує 30 хв. (Додаток Б)

Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості

(В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв)

Опитувальник самовідношення спрямований на виявлення рівня самоствавлення до самого себе. Розроблений тест В.В. Століним і С. Р. Пантелєєвим в 1985 році. Тест допоможе виявити три рівні самовідношення, які відрізняються за ступенем узагальненості:

1) глобальне самоствавлення;

2) самоствавлення, диференційоване за самоповазі, аутосимпатії, самоінтерес і очікуванням ставлення до себе;

3) рівень конкретних дій (готовності до них) у відношенні до свого «Я».

Тест -опитувальник складається з 57 питань-суджень, на які необхідно відповісти «так» чи «ні».

Опитувальник включає в себе такі шкали:

- Шкала S - вимірює інтегральне почуття «за» або «проти» власне «Я» випробуваного.

- Шкала I - самоповага.

- Шкала II - аутосимпатія.

- Шкала III - очікуване ставлення від інших.

- Шкала IV - самоінтерес.

Опитувальник також містить шкали які спрямовані на вимірювання вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» випробуваного.

- Шкала 1 - самовпевненість.
- Шкала 2 - ставлення інших.
- Шкала 3 - самоприйняття.
- Шкала 4 - саморуководство, самопоследовательность.
- Шкала 5 - самозвинувачення.
- Шкала 6 - самоінтерес.
- Шкала 7 - саморозуміння.

Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтьєва

Оригінальний тест смисложиттєвих орієнтацій це тест "Мета в житті» Джеймса Крамб і Леонарда Махоліка. Вперше цей тест був адаптований К.Муздибаєвим (ІСЕР АН СРСР, Ленінград). Потім ще одна російськомовна версія тесту свідомості життя була розроблена і адаптована Д. А. Леонтьєва в 1986-88 році. Єдина різниця в порівнянні з оригінальною версією тесту це квантифікатор був замінений п'ятиступеневим («ніколи - рідко - іноді - часто - постійно»).

Методика складається з 20 симетричних шкал-питань, які складаються з пар пропозицій. Тест включає в себе загальний показник смисложиттєвих орієнтацій, п'ять субшкал які показують три конкретні смисложиттєві орієнтації і два локуси контролю:

1. "Цілі в житті".
2. "Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя".
3. "Результативність життя або задоволеність самореалізацією".
4. "Локус контролю - Я (Я - хазяїн життя)".
5. "Локус контролю - життя або керованість життя".

Ця методика дозволяє оцінити "джерело" сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (цілі), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Методика пропонує пари протилежних суджень. Завдання випробуваного вибрати одне із суджень, яке, на його думку, відповідає дійсності та

відзначити цифрою, залежно від того наскільки він впевнений у виборі.
(Додаток Ж)

Тест «Рівні духовного розвитку» Д.Стівенсона

Тест допоможе оцінити рівень зрілості, зокрема рівень зрілості свідомості і самосвідомості, а значить духовний рівень.

Тест дозволяє продіагностувати, на який з п'яти стадій духовного розвитку ви перебуваєте. Існують 7 рівнів духовного розвитку:

1. немовля (В)
2. робить свої перші кроки малюк (А)
3. підліток (Д)
4. юнак (Б)
5. доросла людина (Г)
6. поважний старець
7. учитель

Останні дві стадії не оцінюються в тестуванні.

Тест складається з 75 питань на які потрібно відповісти «так» чи «ні». При цьому потрібно уважно прочитати твердження по відношенню до себе.
(Додаток А)

Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С.В.Ковалев

Методика, розроблена С.В. Ковальовим, призначена для визначення рівня самооцінки особистості. Вперше опитувальник з'явився в Ковальова «Підготовка старшокласників до сімейного життя», в 1991 році. Він використовувався для тестування школярів, здебільшого підлітків тому що у них самооцінка більш схильна змінюватися. Неправильно сформований рівень самооцінки може негативно вплинути на життя в майбутньому, тому старшокласникам рекомендується проходити цей тест, щоб підлітки з низькою самооцінкою змогли підвищити впевненість в собі, а підлітки з завищеною самооцінкою змогли об'єктивно сприймати свої можливості.

Крім цього, тест Ковальова рекомендується проходити людям, що зазнають проблеми з рівнем самооцінки, щоб почати боротьбу зі своїми

недоліками, підвищити свою працездатність і не відчувати проблем у взаєминах в суспільстві; а також людям, які бажають самовдосконалюватися і розвиватися.

Опитувальник складається з 32 суджень на які потрібно вибрати один варіант відповіді:

- 4 - дуже часто;
- 3 - часто;
- 2 - іноді;
- 1 - рідко;
- 0 - ніколи.

Середній термін проходження тесту 10 хвилин.

Проходити тест рекомендується, коли Ви спокійні і нічим не стурбовані, щоб відповіді були максимально точними.

Ми можемо розглянути учасників емпіричного дослідження за такими критеріями:

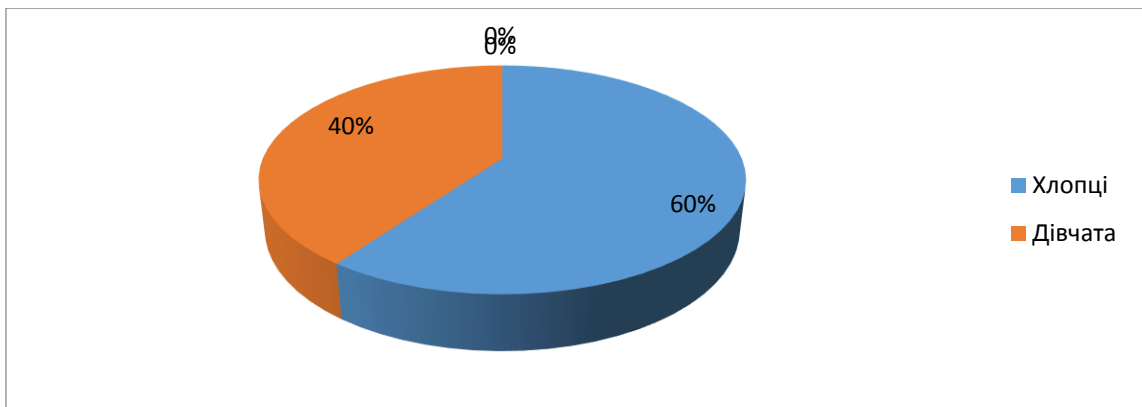
- Розподіл за статтю ;
- Розподіл за віком;

Табл.2.1.

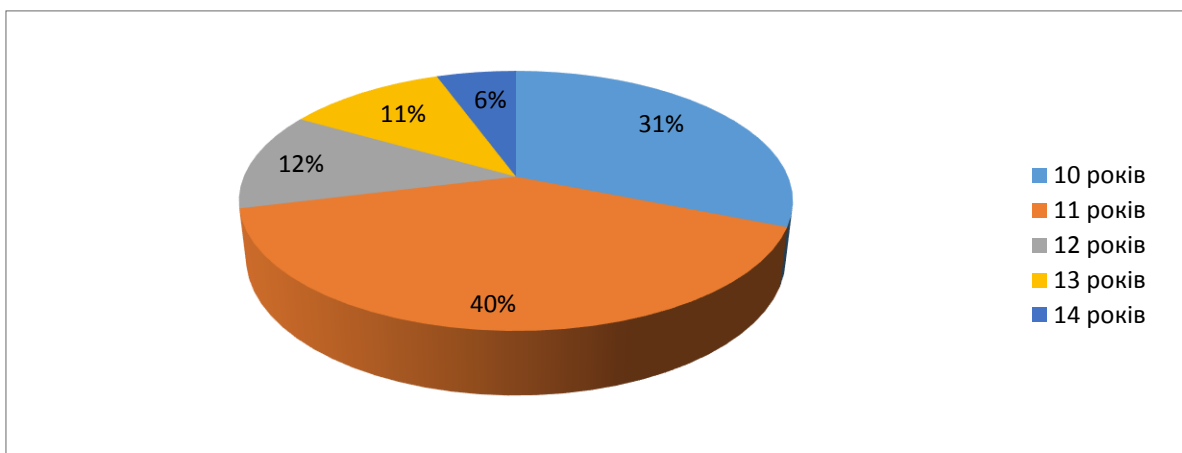
Розподіл учасників дослідження за статтю.

	Хлопці	Дівчата
Кількість учасників	34	26

Розглянемо статеві особливості учасників дослідження за допомогою діаграми.

За круговою діаграмою можна зрозуміти, що дівчат 40%, а хлопців 60%. Розглянемо учасників за віковими особливостями за допомогою діаграми.

За круговою діаграмою зрозуміло, що вікові особливості поділилися на 5 груп:

- 1) 10 років -31%;
- 2) 11 років - 40%;
- 3) 12 років -12%;
- 4) 13 років – 11%;
- 5) 14 років – 6%.

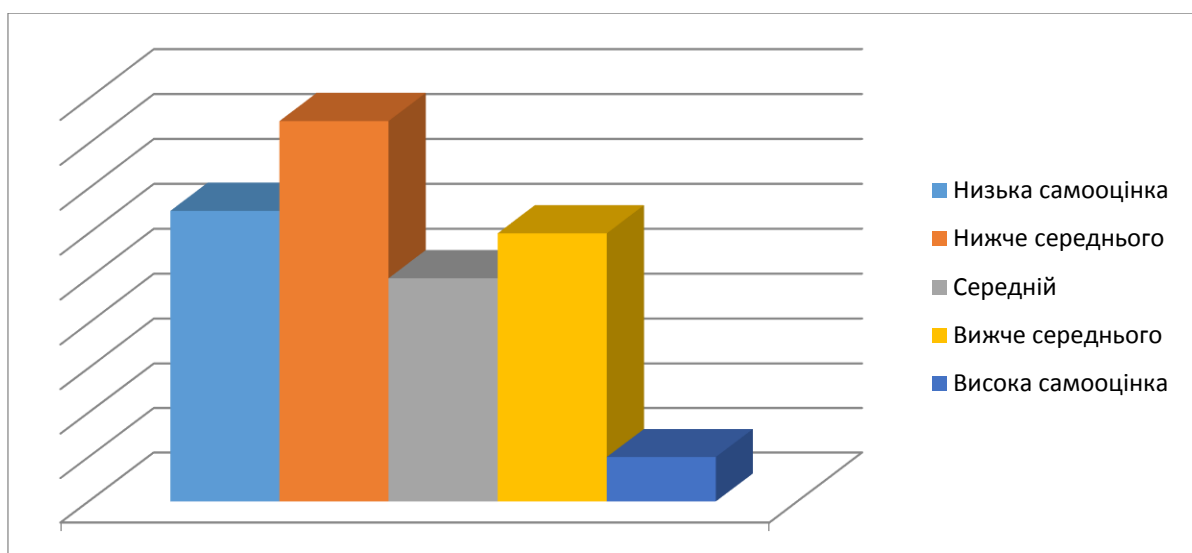
2.2. Результати емпіричного дослідження та їх обговорення

Результати діагностики по методиці С.А. Будасі на самооцінку особистості.

	Низька оцінка	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Висока самооцінка
Кількість жінок	8	9	2	6	1

Табл.2.1. Дослідження по першій методиці(дівчата).

Зробимо гістограму по цій таблиці.

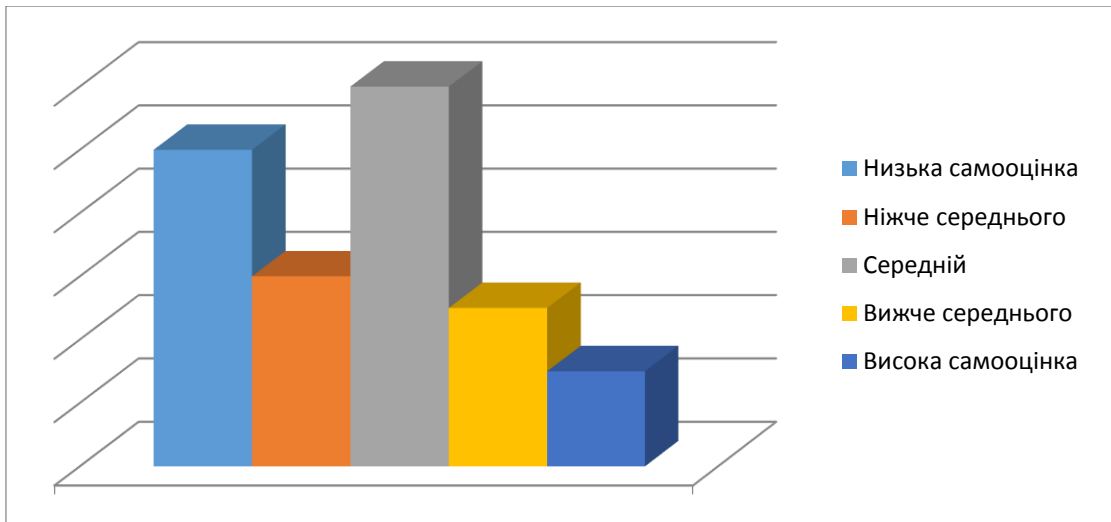
Діаграма 2.3. Дослідження по методиці Будасі на самооцінку (дівчата).

Подібно зробимо і по хлопцям

Табл. 2.2. Дослідження по першій методиці (хлопці).

	Низька оцінка	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Висока самооцінка
Кількість чоловіків	9	6	11	5	3

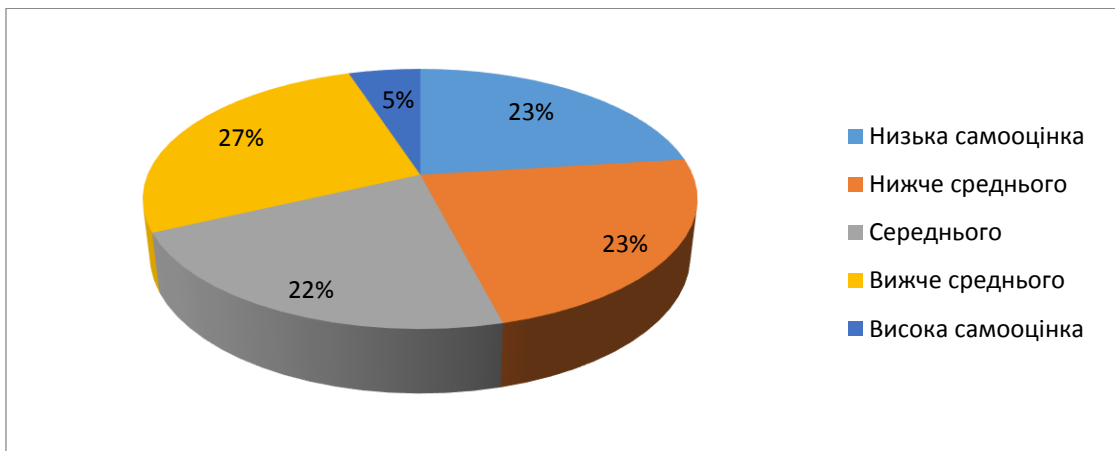
Зробимо гістограму по цій таблиці.

Діаграма 2.4. Дослідження по методиці (хлопці).

Дивлячись на гістограму можна побачити яка самооцінка більш виражена. У дівчат більш виражена низька самооцінка, коли у хлопців виражений середній рівень самооцінки. Але менш виражена самооцінка у хлопців і дівча це високий рівень самооцінки.

Зробимо загальну діаграму по дівчатам і хлопцям.

Діаграма 2.5. Загальна діаграма. Методика Будассі на самооцінку.

Ця методика демонструє, що учасників з низьким рівнем самооцінки 23%, нижче середнього 23%, середній рівень самооцінки у 22%, вище середнього 27% і учасники з високим рівнем самооцінки 5%.

Це вказує на те, що у школярів більш виражений середній рівень самооцінки.

2.3.2. Результати діагностики по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

В цій методиці для інтерпретації використовуються шкали з «сирими балами» та «Накопичені частоти (у%)»

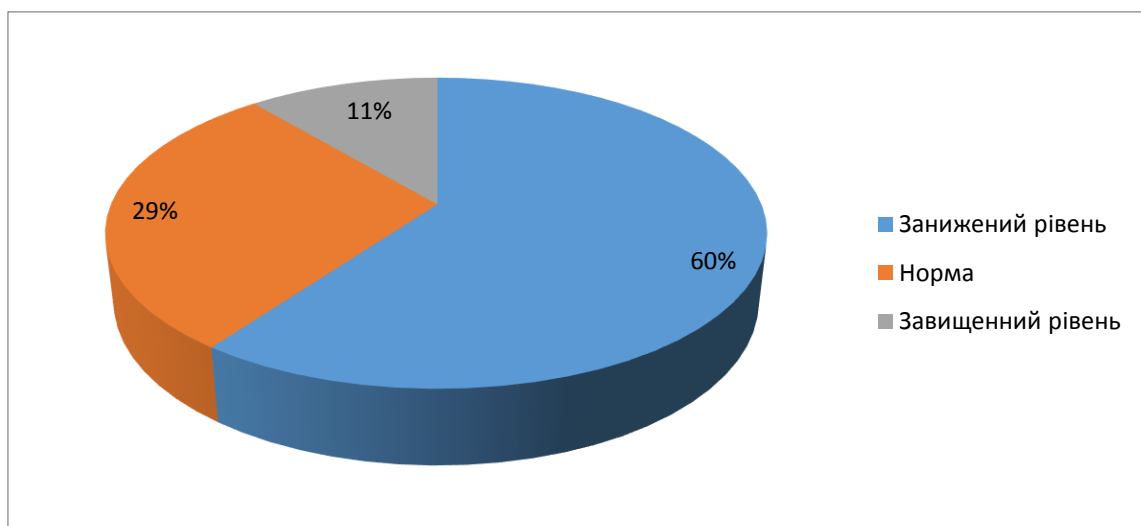
Результати по всім учасникам

Шкала S

Табл.2.3. Результати діагностики по шкалі «S» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	36	14	10

Розглянемо ці дані в процентній діаграммі

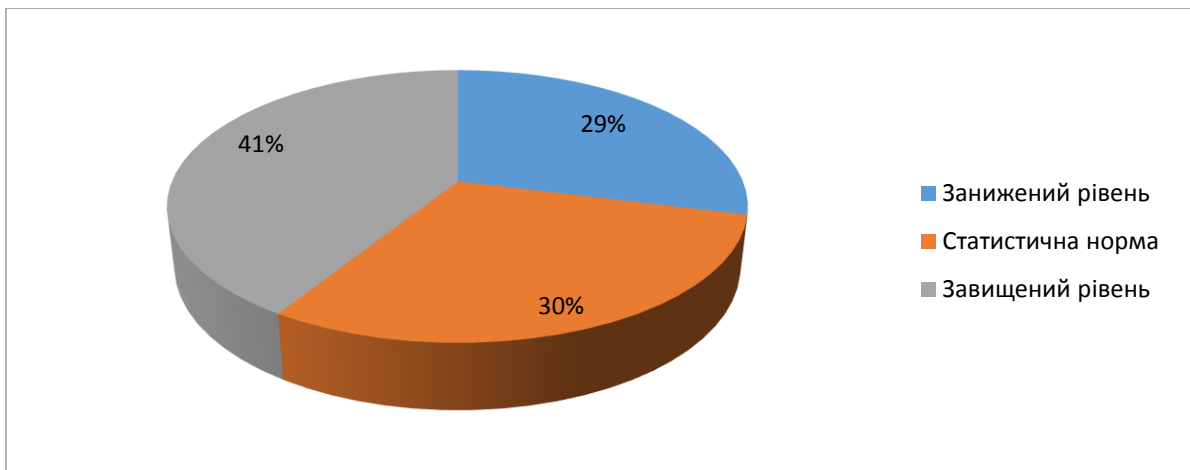

Діаграма 2.6. Результати діагностики по шкала S по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

Табл.2.4. Результати діагностики по шкалі по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	16	18	26

Розглянемо дані з таблиці в діаграммі

Діаграма 2.7. Результати діагностики по шкала І по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

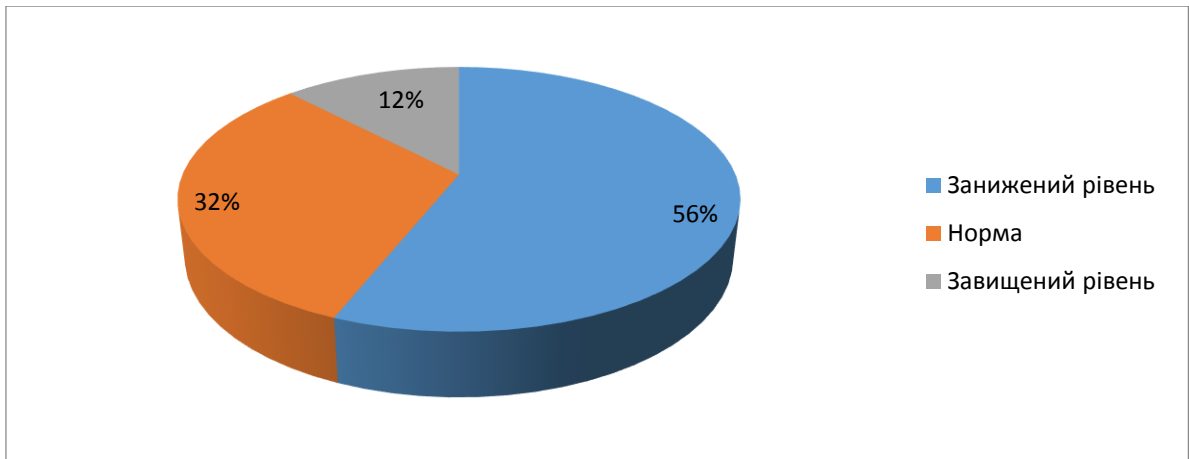
По шкалі , що відповідає самоповазі, 30% досліджуваних школярів набрали високі бали, це вказує на наявність самоповаги до себе. 30% досліджуваних набрали середній рівень самоповаги і також 41% набрали низькі бали.

Шкала -аутисимпатія:

Табл.2.5. Результати діагностики по шкалі по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	25	20	15

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі

Діаграма 2.8. Результати діагностики по шкала II по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

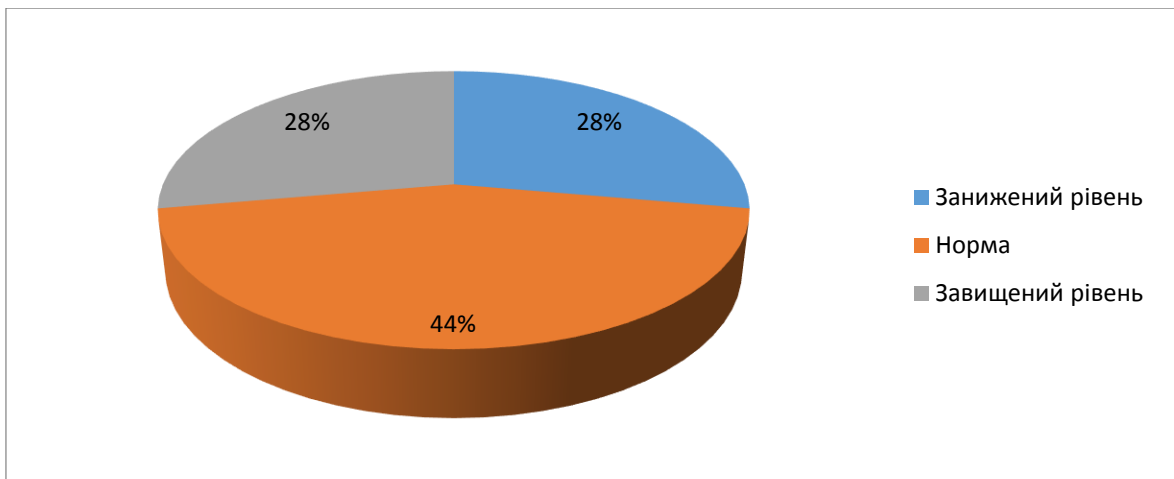
По шкалі II-аутосимпатія: 56% досліджуваних набрали низькі бали . Це говорить про те що вони не симпатизують своїй особистості. 12% набрали високі бали це свідчить про те що ці люди виражають симпатію до себе. Такі люди адекватно реагують на критику, цілеспрямовані. 32% досліджуваних набрали середні бали.

Шкала «III» - очікуване відношення від інших.

Табл.2.6. Результати діагностики по шкалі «III» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	18	24	18

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі

Діаграма 2.9. Результати діагностики по шкала III по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев»

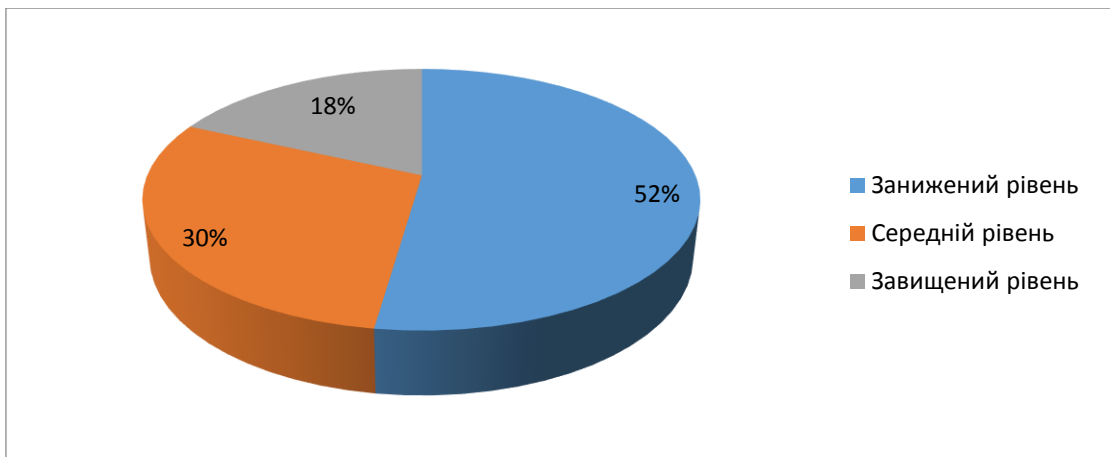
Шкала «III» - очікуване відношення від інших: 28% досліджуваних набрали низькі бали. 44% набрали високі бали. 28% досліджуваних набрали середні бали.

Шкала «IV» так шкала «б» – спрямовані на само інтерес.

Табл.2.7. Результати діагностики по шкалі «IV» та шкала «б» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	36	14	10

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма 2.10. Результати діагностики по шкала IV по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

Шкала «IV» – спрямовані на самоінтерес. 52% набрали низькі бали по даній шкалі. Це свідчить про втрату інтересу до самого себе, до того, що з ними відбувається. 18% набрали високі бали по даній шкалі. Характеризуються наявністю інтересу до самих себе. 30% досліджуваних набрали середні бали по шкалі.

Шкала «1» - самовпевненість.

Табл.2.8. Результати діагностики по шкалі «1» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	35	16	9

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

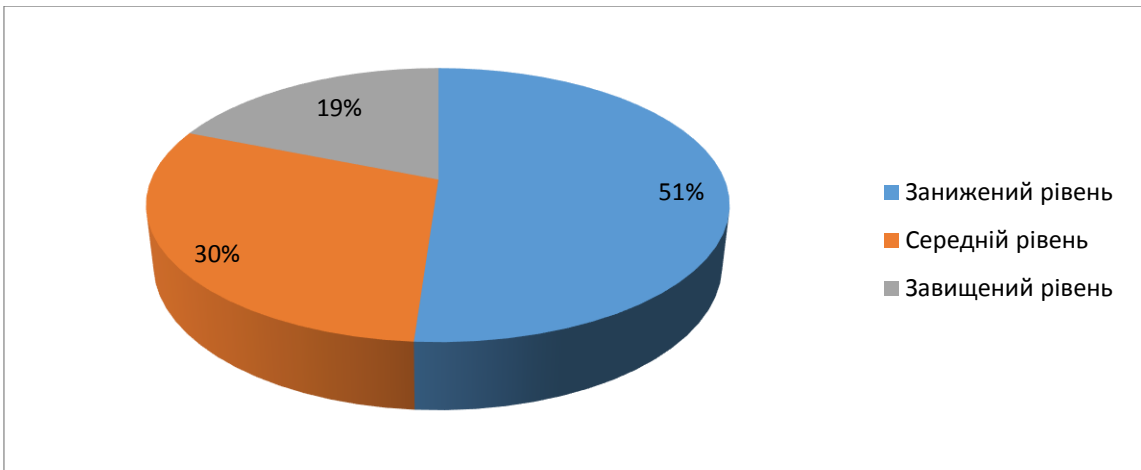

Рис.2.11. Результати діагностики по шкала «1» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

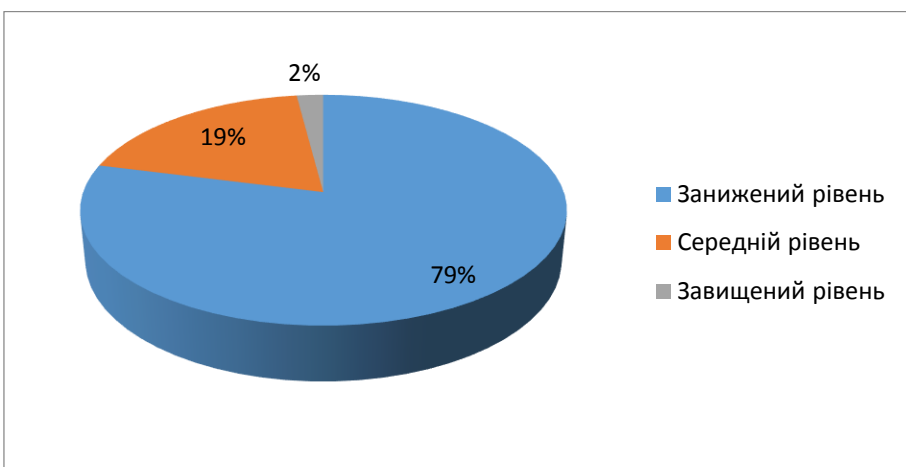
Шкала «1» - самовпевненість. 51% набрали низькі бали по даній шкалі. 19% досліджуваних норми набрали високі та ще 30% досліджуваних набрали середні бали по даній шкалі.

Шкала «2» - ставлення інших.

Табл.2.9. Результати діагностики по шкалі «2» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	30	13	17

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма 2.12. Результати діагностики по шкала «2» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

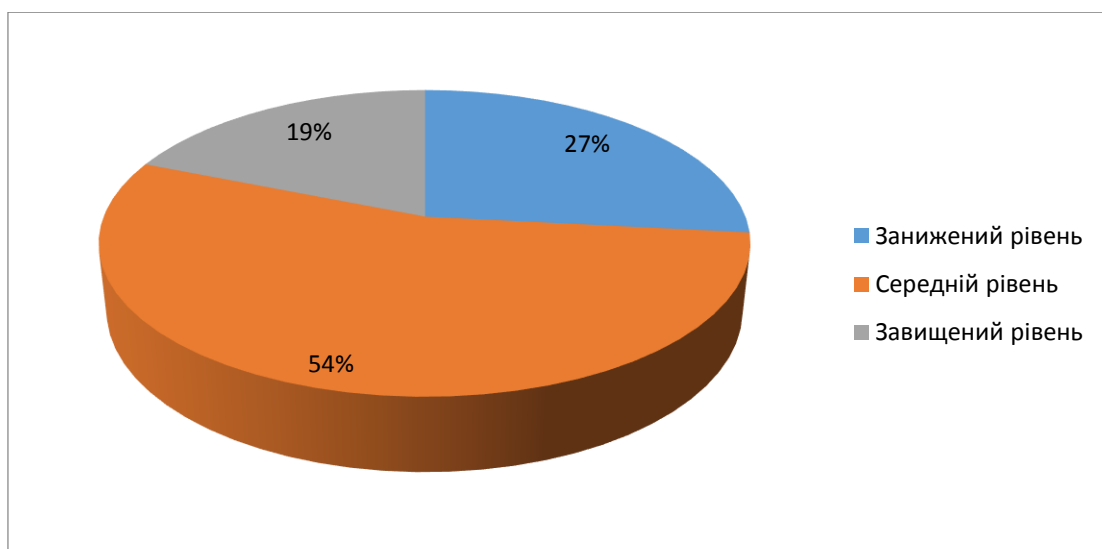
Шкала «2» - ставлення інших. 79% досліджуваних набрали низькі бали по даній шкалі. Це характеризується наявністю у досліджуваних школярів думки, що вони не можуть викликати повагу та зацікавленістю інших людей. 2% досліджуваних набрали високі бали по даній шкалі. 19% досліджуваних набрали середні бали по даній шкалі.

Шкала «3» - самоприйняття.

Табл.2.10. Результати діагностики по шкалі «3» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	14	39	7

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма 2.13. Результати діагностики по шкала «3» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

Шкала «3» - самоприйняття. 27% досліджуваних набрали низькі бали по даній шкалі. 19% досліджуваних набрали високі бали по даній шкалі, що

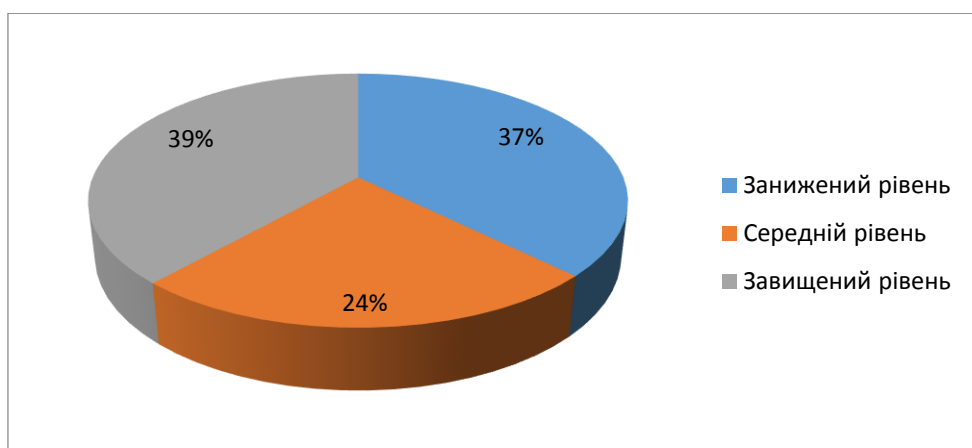
характеризується почуттям симпатії до самого себе. 54% досліджуваних набрали середні бали по даній шкалі.

Шкала «4» - самокерування, самопослідовність.

Табл.2.11. Результати діагностики по шкалі «4» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	27	14	19

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма 2.14. Результати діагностики по шкала «4» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеєв».

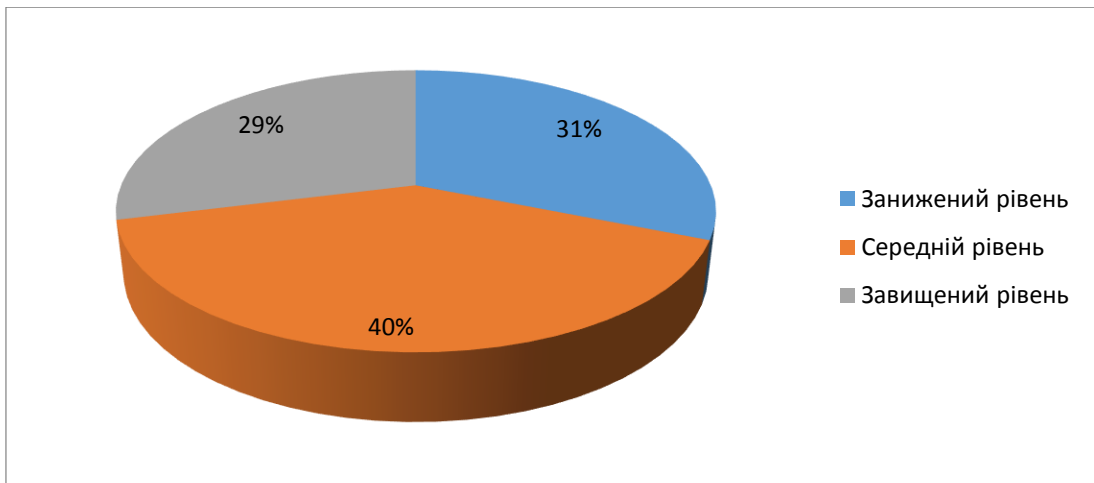
Шкала «4» - самокерування, самопослідовність. 37% досліджуваних набрали низькі бали по даній шкалі. Це свідчить про те, що молодим людям важко управляти самим собою. 39% досліджуваних набрали високі бали по даній шкалі. 24% досліджуваних набрали середні бали по даній шкалі, що свідчить про здатність послідовно діяти та «самокерувати» в залежності від ситуацій, а саме тоді, коли ситуація цього вимагає.

Шкала «5» - самозвинувачення.

Табл.2.12. Результати діагностики по шкалі «5» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеєв».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	13	36	11

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма.2.15. Результати діагностики по шкала «5» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

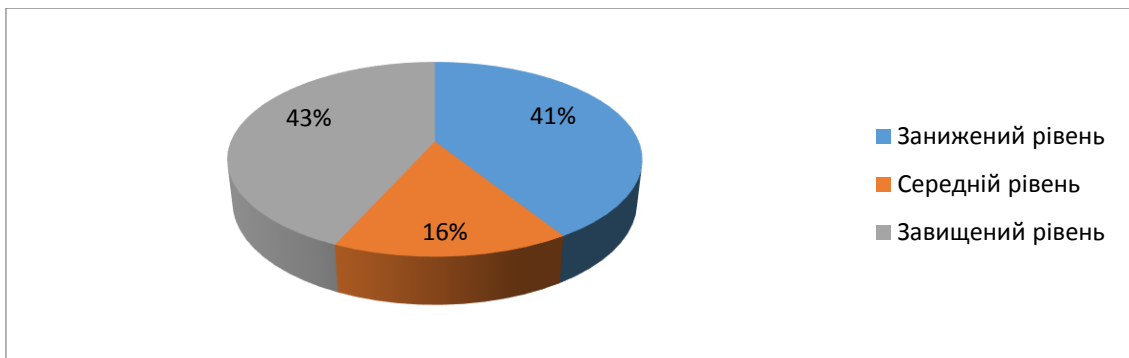
Шкала «5» - самозвинувачення. 31% досліджуваних набрали низькі бали по даній шкалі.. Молоді люди сприймають конструктивну критику. 29% досліджуваних статистичної норми та 33% досліджуваних набрали високі бали по даній шкалі. Проявляється агресивне ставлення до самого себе, нездатність пробачати свої недоліки та 40% досліджуваних набрали середні бали по даній шкалі.

Шкала «7» - саморозуміння.

Табл.2.13. Результати діагностики по шкалі «7» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелеев».

	Занижений рівень	Середній рівень	Завищений рівень
Кількість осіб	21	15	24

Розглянемо результати по шкалі в діаграмі.

Діаграма 2.16. Результати діагностики по шкала «7» по методиці «Самовідношення Столін і Пантелєєв».

Шкала «7» - саморозуміння. 41% досліджуваних набрали низькі бали по даній шкалі. Виражається у відсутності розуміння свого «Я». 43% досліджуваних школярів набрали високі бали по даній шкалі. Характеризується наявністю розуміння тонкощів своєї душі. Прагнення будь що зрозуміти причину та наслідок своїх дій. 16% набрали середні бали по даній шкалі.

Одним з головних компонентів самосвідомості є самоствавлення. А самоствавлення напряду залежить від рівня тривожності, у школярів рівень тривожності високий. Школярі цієї вибірки досить молоді, вони ще в процесі розвитку, ще пізнають себе, підвищують самооцінку та самоповагу до самих себе.

Результати діагностики по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтієва».

В таблицю використаємо середні значення по субшкалам.

Табл.2.14. Результати жінок діагностики по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтієва».

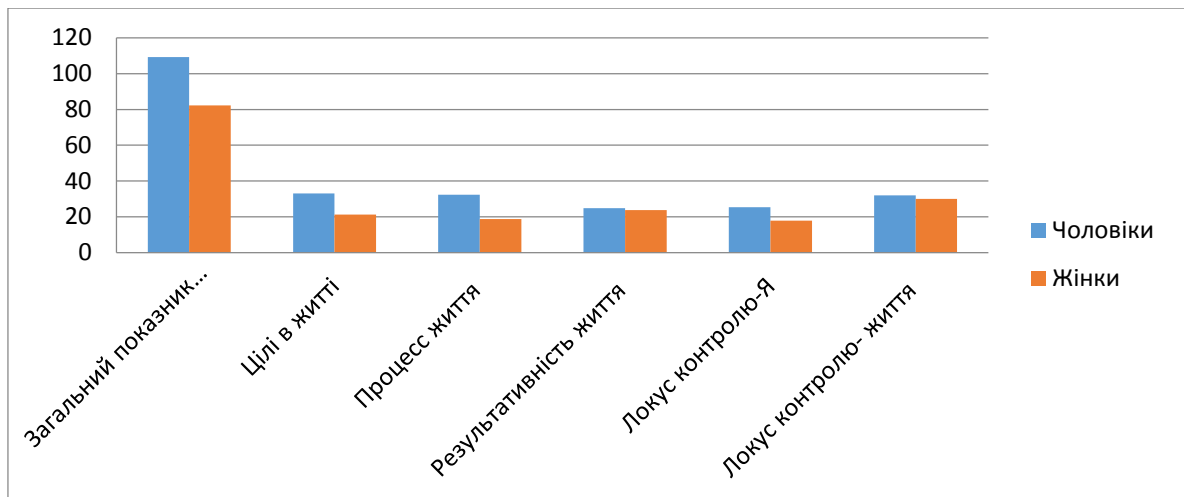
Шкала	Середнє значення	Рівень	Середні норми (жін)
Загальний показник осмисленості життя	82,2	Середній	95.76 ± 16.54
Цілі в житті	21,3	Низький	29.38 ± 6.24
Процес життя	18,8	Низький	28.80 ± 6.14
Результативність життя	23,7	Середній	23.30 ± 4.95
Локус контролю - Я	17,9	Середній	18.58 ± 4.30
Локус контролю - життя	30	Середній	28.70 ± 6.10

Зробимо таку ж таблицю по чоловікам.

Табл.2.15. Результати чоловіків діагностики по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва».

Шкала	Середнє значення	Рівень	Середні норми (чол)
Загальний показник осмисленості життя	109,2	Середній	103.10 ± 15.03
Цілі в житті	33,1	Середній	32.90 ± 5.92
Процес життя	32,3	Середній	31.09 ± 4.44
Результативність життя	24,8	Середній	25.46 ± 4.30
Локус контролю - Я	25,3	Високий	21.13 ± 3.85
Локус контролю - життя	31,9	Середній	30.14 ± 5.80

Порівняємо ці дані за допомогою гістограми.

Діаграма 2.17. Результати діагностики по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтієва». Порівняння результатів по хлопцям і дівчатам.

По результатам даної методики можна констатувати, що загальний показник осмисленості життя у дівчат і хлопців мають відмінності. У хлопців є тенденція підвищеної осмисленості життя. Хлопці більш зацікавлені в своєму майбутньому, наявністю в життя адекватних цілей саморозвитку і самореалізації, які надають їх життю осмисленість, спрямованість і перспективу.

Результати діагностики по методиці «Визначення рівня самооцінки С.В. Ковальов».

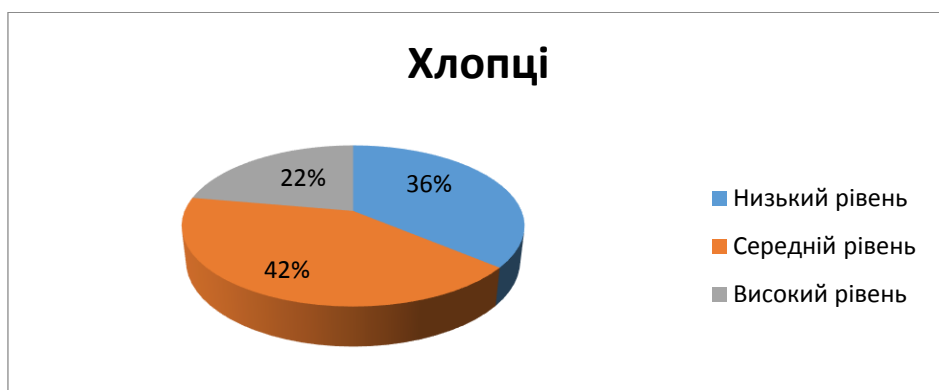
Ця методика дає зрозуміти, яка самооцінка у школярів.

Розглянемо результати в загальній таблиці.

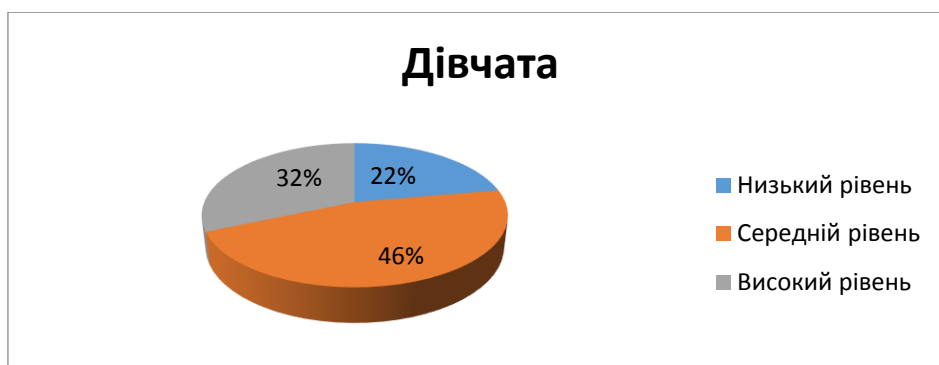
Табл.2.16. Результати діагностики по методиці «Визначення рівня самооцінки С.В. Ковальов».

	Низький рівень самооцінки	Середній рівень самооцінки	Високий рівень самооцінки
Кількість чоловіків	11	15	8
Кількість жінок	5	15	6
Загальна чисельність	16	30	14

Зробимо діаграму по хлопцям та дівчатам окремо.

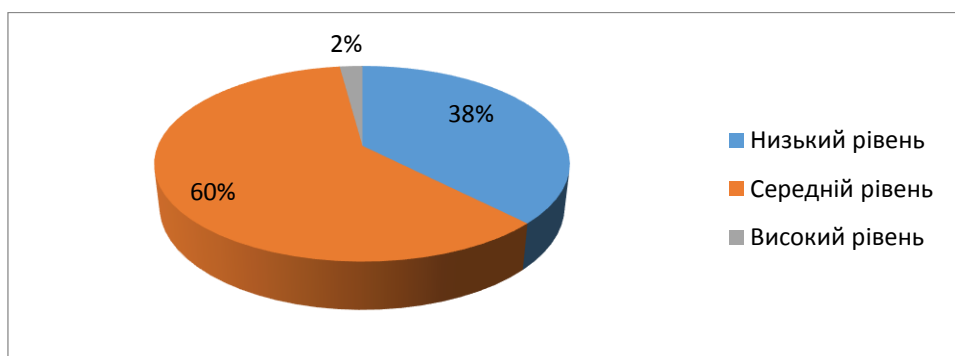

Діаграма 2.18 Дослідження по методиці Ковальова (хлопці)

Діаграма 2.19. Дослідження по методиці Ковальова (дівчата)

Тепер зробимо загальну діаграму.

Діаграма 2.20. Дослідження по методиці Ковальова (загальна кількість)

Розглядаючи загальну діаграму можна дійти висновку, що 2% досліджуваних школярів мають високий рівень самооцінки, це говорить про те що школярі не обтяжені сумнівами, адекватно реагують на зауваження інших і тверезо оцінюють свої дії. 60% досліджуваних мають середній рівень

самооцінки. Ці школярі інколи відчувають незручність у взаєминах з іншими людьми, нерідко недооцінюють себе і свої здібності без достатніх на те підстав. 38% досліджуваних мають на низький рівень самооцінки. Це свідчить про те що школярі нерідко болісно переносять критичні зауваження на свою адресу, частіше намагаються підлаштуватися під думку інших людей, сильно страждають від надлишкової сором'язливості.

Рівень самооцінки на пряму впливає на успішність школярів. Також школярі без адекватної самооцінки, як майбутні спеціалісти, не зможуть запропонувати свої знання роботодавцю. Але в шкільний вік ще формується адекватна самооцінка, за допомогою викладачів, нових знань, та інших людей.

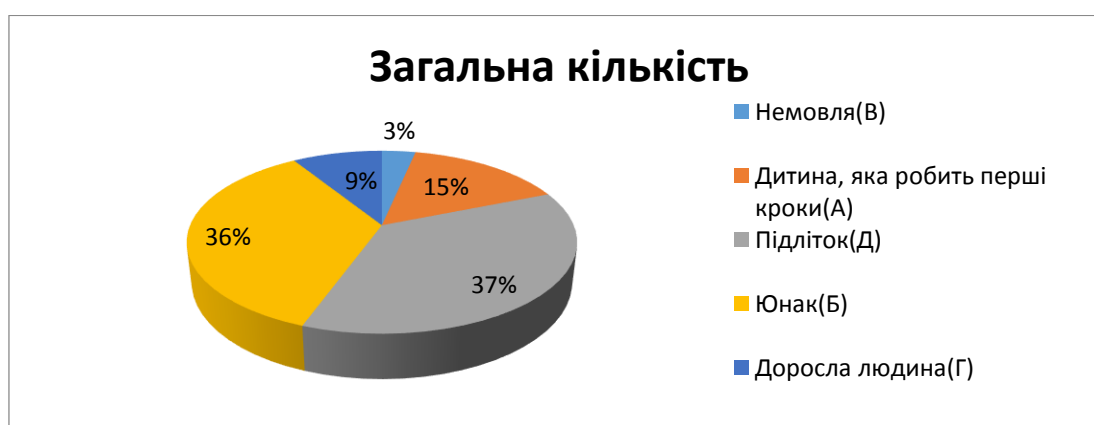
Результати діагностики по методиці «Тест Стівенсона».

Розглянемо скільки школярів знаходиться на яких стадіях розвитку.

Табл.2.19. Результати діагностики по методиці «Тест Стівенсона».

	Немовля (В)	Дитина, яка робить перші кроки (А)	Підліток (Д)	юнак (Б)	доросла людина (Г)
Хлопці	2	6	18	7	3
Дівчата	1	8	15	25	5
Загальна кількість	3	14	33	32	8

Розглянемо ці дані в діаграмі для кращого співвідношення.

Діаграма 2.24.Результати діагностики по методиці «Тест Стівенсона».

На стадії розвитку «немовля» залишилося 3% школярів, це означає що у цих школярів відсутній критичний аналіз. Вони потребують вказівок і керівництва. Дії та вчинки відрізняються беспорядністю. 15% досліджуваних знаходяться на рівні «дитина, яка робить перші кроки». Вони сумлінно дотримуються закону, але не розуміють її суті. Такі люди здатні виконувати звичні завдання, але уникають всього, що вимагає незалежного, нетрадиційного мислення. 37% школярів знаходяться на стадії «підліток». У цьому віці школярі спілкуються з оточуючими безпосередньо, але зазвичай говорять лише про те, що їх цікавить. Вони хочуть взяти ситуацію під контроль і перевіряють силу своїх недавно відкритих для себе здібностей, що розширюються в міру зростання відчуття власної незалежності. Звичайна точка зору в цей період: «Життя - дуже цікава штука, і я хочу дізнатися її всю». Вони відкриті і готові до експериментів. 36% школярів знаходиться на рівні «юнак». Молоді люди цього віку мають високорозвиненими здібностями і фізичної зрілістю в тому сенсі, що вони можуть проявляти високу сексуальну активність. Їх дії гуртуються на збільшений рівень розумових здібностей, і вони демонструють справжній талант у музиці, малюванні та приготуванні їжі. Такі школярі можуть приймати самостійні рішення, без батьків, також можуть жити незалежно від батьків. Молоді люди здатні до суперечок із старшими людьми. Вони направлені на пізнавання нового, у них філософських погляд на світ. 9% досліджуваних знаходяться на стадії «дорослої людини». Такі школярі - здібні учні та знають, як легко застосувати винесені з однієї життєвої ситуації уроки до іншої. Вони можуть швидко вирішувати свої проблеми. Вони завжди покладаються на власні здібності і сили.

Дивлячись на діаграму можна зробити висновок, що більшість школярів знаходиться на рівні свого віку. В цій виборці школярів не велика розбіжність у віці. Тому патологічного або ненормального співвідношення віку та стадій розвитку, немає, все знаходиться в нормі.

2.4. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження.

Для статистичного дослідження було взято методи t-критерії Стюдента.

Було взято дві вибірки це чоловіки та жінки.

Формула для незв'язаних випадкових вибірок :

$$t_{\text{емп}} = \left| \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{S_d} \right| \quad \text{де} \quad S_d = \sqrt{S_x^2 + S_y^2}$$

В досліджуванні було нерівночислова вибірка , тому використовуємо формулу:

$$S_d = \sqrt{S_x^2 + S_y^2} = \sqrt{\frac{\sum(x_i - \bar{x})^2 + \sum(y_i - \bar{y})^2}{(n_1 + n_2 - 2)} \cdot \frac{(n_1 + n_2)}{(n_1 \cdot n_2)}}$$

Відхилення від середнього :

Перша вибірка - $\sum(x_i - \bar{x})$, друга вибірка $\sum(y_i - \bar{y})$

Квадрати відхилень : перша вибірка $\sum(x_i - \bar{x})^2$, друга вибірка $\sum(y_i - \bar{y})^2$

2.4.1.Статистичні дані по методиці С.А. Будасі на самооцінку особистості.

Табл.2.20. Статистичні дані по методиці С.А. Будасі на самооцінку особистості.

№	Вибірки		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
1	1	-0.21	1.18	0.06	1.3924	0.0036
2	-0.38	0.41	-0.2	0.68	0.04	0.4624
3	0.25	-0.68	0.43	-0.41	0.1849	0.1681
4	0.31	-0.31	0.49	-0.04	0.2401	0.0016
5	0.32	0.19	0.5	0.46	0.25	0.2116
6	-1	-0.32	-0.82	-0.05	0.6724	0.0025
7	-0.25	-0.54	-0.07	-0.27	0.0049	0.0729
8	0.21	-0.4	0.39	-0.13	0.1521	0.0169
9	-0.28	-0.16	-0.1	0.11	0.01	0.0121

10	-0.38	-0.59	-0.2	-0.32	0.04	0.1024
11	-0.98	0.69	-0.8	0.96	0.64	0.9216
12	0.37	-0.67	0.55	-0.4	0.3025	0.16
13	0.42	0	0.6	0.27	0.36	0.0729
14	-0.24	-0.15	-0.06	0.12	0.0036	0.0144
15	-0.38	0	-0.2	0.27	0.04	0.0729
16	-0.71	-0.14	-0.53	0.13	0.2809	0.0169
17	-0.68	-0.39	-0.5	-0.12	0.25	0.0144
18	-0.96	-0.28	-0.78	-0.01	0.6084	0.0001
19	0.96	-0.76	1.14	-0.49	1.2996	0.2401
20	-0.54	-0.63	-0.36	-0.36	0.1296	0.1296
21	-0.56	-0.91	-0.38	-0.64	0.1444	0.4096
22	-0.34	-0.61	-0.16	-0.34	0.0256	0.1156
23	-0.82	-0.68	-0.64	-0.41	0.4096	0.1681
24	-0.93	-0.24	-0.75	0.03	0.5625	0.0009
25	0.22	-0.31	0.4	-0.04	0.16	0.0016
26	0.74	0.54	0.92	0.81	0.8464	0.6561
27	0.63	-0.68	0.81	-0.41	0.6561	0.1681
28	-1	0.72	-0.82	0.99	0.6724	0.9801
29	-0.46	0.71	-0.28	0.98	0.0784	0.9604
30	0.59	-0.67	0.77	-0.4	0.5929	0.16
31	1	-0.78	1.18	-0.51	1.3924	0.2601
32	-0.7	-0.85	-0.52	-0.58	0.2704	0.3364
33	-0.68	-0.58	-0.5	-0.31	0.25	0.0961
34	-0.81	-0.53	-0.63	-0.26	0.3969	0.0676
35	-0.98	-0.42	-0.8	-0.15	0.64	0.0225
36	0.61	-0.41	0.79	-0.14	0.6241	0.0196
37		-0.29		-0.02		0.0004
38		0.38		0.65		0.4225
39		1		1.27		1.6129
40		-0.68		-0.41		0.1681
41		-0.21		0.06		0.0036
42		-0.24		0.03		0.0009
43		-0.54		-0.27		0.0729
44		-0.49		-0.22		0.0484
45		-0.5		-0.23		0.0529
46		-0.1		0.17		0.0289
47		-0.2		0.07		0.0049
48		-0.48		-0.21		0.0441
49		-0.21		0.06		0.0036
50		-0.12		0.15		0.0225
51		-0.13		0.14		0.0196
52		-0.54		-0.27		0.0729

53		-0.68		-0.41		0.1681
54		-0.15		0.12		0.0144
Суми:	-6.43	-14.82	0.05	-0.24	14.6235	9.8814
Средне:	-0.18	-0.27				

Результат: $t_{\text{ЭМП}} = 0.8$

Табл.2.21. Критичне значення

$t_{\text{кр}}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
1.99	2.63

Емпіричне значення дослідження знаходиться в зоні не значимості.

Статистичні дані по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва».

Табл.2.22. Статистичні дані по методиці «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва».

№	Вибірки		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
1	5	2	-40.77	-38	1662.1929	1444
2	5	4	-40.77	-36	1662.1929	1296
3	8	6	-37.77	-34	1426.5729	1156
4	25	8	-20.77	-32	431.3929	1024
5	21	2	-24.77	-38	613.5529	1444
6	23	25	-22.77	-15	518.4729	225
7	8	23	-37.77	-17	1426.5729	289
8	26	15	-19.77	-25	390.8529	625
9	34	14	-11.77	-26	138.5329	676
10	43	16	-2.77	-24	7.6729	576
11	34	21	-11.77	-19	138.5329	361
12	26	19	-19.77	-21	390.8529	441
13	27	23	-18.77	-17	352.3129	289
14	29	22	-16.77	-18	281.2329	324
15	41	12	-4.77	-28	22.7529	784
16	26	16	-19.77	-24	390.8529	576
17	43	26	-2.77	-14	7.6729	196
18	37	28	-8.77	-12	76.9129	144

19	38	29	-7.77	-11	60.3729	121
20	27	34	-18.77	-6	352.3129	36
21	43	45	-2.77	5	7.6729	25
22	36	43	-9.77	3	95.4529	9
23	54	41	8.23	1	67.7329	1
24	76	31	30.23	-9	913.8529	81
25	87	32	41.23	-8	1699.9129	64
26	68	36	22.23	-4	494.1729	16
27	95	27	49.23	-13	2423.5929	169
28	84	39	38.23	-1	1461.5329	1
29	77	38	31.23	-2	975.3129	4
30	49	37	3.23	-3	10.4329	9
31	74	29	28.23	-11	796.9329	121
32	67	33	21.23	-7	450.7129	49
33	56	42	10.23	2	104.6529	4
34	99	35	53.23	-5	2833.4329	25
35	111	45	65.23	5	4254.9529	25
36		42		2		4
37		45		5		25
38		34		-6		36
39		35		-5		25
40		39		-1		1
41		35		-5		25
42		49		9		81
43		48		8		64
44		69		29		841
45		94		54		2916
46		112		72		5184
47		123		83		6889
48		94		54		2916
49		96		56		3136
50		99		59		3481
51		85		45		2025
52		67		27		729
53		56		16		256
Суми:	1602	2120	0.05	0	26942.1715	41264
Середнє:	45.77	40				

Результат: $t_{ЭМП} = 0.9$

Табл.2.23. Критичне значення

$t_{кр}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
1.99	2.63

Отримане емпіричне значення $t(0.9)$ знаходиться в зоні незначущості.

Статистичні дані по методиці «Тест Стівенсона».

Табл.2.24. Статистичні дані по методиці «Тест Стівенсона».

№	Вибірки		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
1	14	12	3.11	2.07	9.6721	4.2849
2	12	11	1.11	1.07	1.2321	1.1449
3	10	13	-0.89	3.07	0.7921	9.4249
4	10	8	-0.89	-1.93	0.7921	3.7249
5	9	7	-1.89	-2.93	3.5721	8.5849
6	12	9	1.11	-0.93	1.2321	0.8649
7	13	10	2.11	0.07	4.4521	0.0049
8	14	7	3.11	-2.93	9.6721	8.5849
9	12	6	1.11	-3.93	1.2321	15.4449
10	11	8	0.11	-1.93	0.0121	3.7249
11	10	10	-0.89	0.07	0.7921	0.0049
12	9	13	-1.89	3.07	3.5721	9.4249
13	9	12	-1.89	2.07	3.5721	4.2849
14	10	12	-0.89	2.07	0.7921	4.2849
15	12	14	1.11	4.07	1.2321	16.5649
16	13	9	2.11	-0.93	4.4521	0.8649
17	14	9	3.11	-0.93	9.6721	0.8649
18	10	8	-0.89	-1.93	0.7921	3.7249
19	11	12	0.11	2.07	0.0121	4.2849
20	14	12	3.11	2.07	9.6721	4.2849
21	14	14	3.11	4.07	9.6721	16.5649
22	11	10	0.11	0.07	0.0121	0.0049
23	12	11	1.11	1.07	1.2321	1.1449
24	10	8	-0.89	-1.93	0.7921	3.7249
25	10	7	-0.89	-2.93	0.7921	8.5849
26	10	9	-0.89	-0.93	0.7921	0.8649

27	9	10	-1.89	0.07	3.5721	0.0049
28	9	7	-1.89	-2.93	3.5721	8.5849
29	9	11	-1.89	1.07	3.5721	1.1449
30	13	12	2.11	2.07	4.4521	4.2849
31	12	14	1.11	4.07	1.2321	16.5649
32	14	13	3.11	3.07	9.6721	9.4249
33	7	10	-3.89	0.07	15.1321	0.0049
34	9	7	-1.89	-2.93	3.5721	8.5849
35	8	9	-2.89	-0.93	8.3521	0.8649
36	6	8	-4.89	-1.93	23.9121	3.7249
37		6		-3.93		15.4449
38		11		1.07		1.1449
39		11		1.07		1.1449
40		12		2.07		4.2849
41		14		4.07		16.5649
42		13		3.07		9.4249
43		10		0.07		0.0049
44		6		-3.93		15.4449
45		8		-1.93		3.7249
46		8		-1.93		3.7249
47		6		-3.93		15.4449
48		8		-1.93		3.7249
49		9		-0.93		0.8649
50		10		0.07		0.0049
51		11		1.07		1.1449
52		12		2.07		4.2849
53		10		0.07		0.0049
54		9		-0.93		0.8649
Суми:	392	536	-0.04	-0.22	157.5556	285.7046
Середнє:	10.89	9.93				

Результат: $t_{\text{Эмп}} = 2$

Табл.2.25.Критичне значення

$t_{\text{кр}}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
1.99	2.63

Отримане емпіричне значення $t(2)$ знаходиться в зоні невизначеності.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Група досліджуваних: школярі.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Жовтянської ЗШ I-II ст.

Вікові особливості учасників дослідження поділилися на 5 групи:

1. 10 років -31%
2. 11 років - 40%
3. 12 років -12%
4. 13 років – 11%
5. 14 років – 6%

У дослідженні прийняло участь дівчат 60% і 40% хлопців.

Для емпіричного дослідження було використано 5 методик, які спрямовані на діагностику особистості та самосвідомості:

- Тест С.А.Будассі на самооцінку особистості;
- Тест-опитувальник самовідношення Столін, Пантелеев;
- Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва;
- Тест Джозе Стівенсона;
- Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С.В.Ковальов.

Підібраний психодіагностичний апарат був адекватний меті та завданням дослідження, дозволив вирішити метою завдання та відповісти на гіпотезу

Результати дослідження за методикою «Методика дослідження самооцінки С.А. Будассі» найбільш представлені була низька, нижче середнього і середня самооцінка. Низька самооцінка 23%, середня самооцінка 45%, вище середнього 27% і висока самооцінка 5%.

Таким чином дослідження за методикою встановило середній рівень самооцінки у переважної більшості 45%, рівень низької самооцінки 23%, вище середнього 27% і висока самооцінка 5%.

У школярів переважає середній та нижче середнього рівень самооцінки. Це говорить про те, що потрібно працювати над рівнем самооцінки школярів.

Результати дослідження за методикою «Тест-опитувальник для визначення самоствалення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв)», свідчать проте, що у школярів занижений рівень самоствалення у особистості - 60%. Визначений занижений рівень аутисимпатії у 56% досліджуваних. Це говорить про те що вони не симпатизують своїй особистості. У 44% завищений рівень очікуване відношення від інших. У 52% школярів визначений занижений рівень самоінтересу. Це свідчить про втрату інтересу до самого себе, до того, що з ними відбувається. Занижений рівень самопевності у 51% Низький рівень ставлення до інших у 79% досліджуваних.

Найбільш виражений високий рівень самоповаги у 41 % досліджуваних. Самокерування, самопослідовність виражене у 39%. Середній рівень самоприйняття виражений у 54% досліджуваних. 40% досліджуваних мають середній рівень самозвинувачення. Саморозуміння виражене у 43% досліджуваних. Це характеризується наявністю розуміння тонкощів своєї душі. Прагнення будь що зрозуміти причину та наслідок своїх дій.

За результатами дослідження за методикою «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва» можна констатувати, що загальний показник осмисленості життя у дівчат і хлопців мають відмінності. У хлопців є тенденція підвищеної осмисленості життя. Хлопці більш зацікавлені в своєму майбутньому, наявністю в життя адекватних цілей саморозвитку і самореалізації, які надають їх життю осмисленість, спрямованість і перспективу. Таким чином рівень осмисленості знаходяться на середньому рівні.

За результатами дослідження за методикою «Визначення рівня самооцінки С.В.Ковалєв» можна дійти висновку, що 2% досліджуваних школярів з високим рівнем самооцінки, це говорить проте, що школярі не обтяжені сумнівами, адекватно реагують на зауваження інших і тверезо оцінює свої дії. 60% досліджуваних із середнім рівнем самооцінки. Ці школярі

інколи відчують незручність у взаєминах з іншими людьми, нерідко недооцінює себе і свої здібності без достатніх на те підстав. 38% досліджуваних - низький рівень самооцінки. Це свідчить про те що школярі нерідко болісно переносять критичні зауваження на свою адресу, частіше намагається підлаштуватися під думку інших людей, сильно страждає від надлишкової сором'язливості. Таким чином, самооцінка розвинута на середньому рівні.

За результатами методик «Рівні духовного розвитку Д.Стівенсона» на стадії розвитку «немовля» залишилося 3% школярів, це означає що у цих школярів відсутній критичний аналіз. Вони потребують вказівок і керівництва. Дії та вчинки відрізняються безпорадністю. 15% досліджуваних знаходяться на рівні «дитина, яка робить перші кроки». Вони сумлінно дотримуються закону, але не розуміють її суті. Такі люди здатні виконувати звичні завдання, але уникають всього, що вимагає незалежного, нетрадиційного мислення. 37% школярів знаходяться на стадії «підліток». У цьому віці школярі спілкуються з оточуючими безпосередньо, але зазвичай говорять лише про те, що їх цікавить. Вони хочуть взяти ситуацію під контроль і перевіряють силу своїх недавно відкритих для себе здібностей, що розширюються в міру зростання відчуття власної незалежності. Звичайна точка зору в цей період: «Життя - дуже цікава штука, і я хочу дізнатися її всю». Вони відкриті і готові до експериментів. 36% школярів знаходиться на рівні «юнак». Молоді люди цього віку мають високорозвиненими здібностями і фізичної зрілістю в тому сенсі, що вони можуть проявляти високу сексуальну активність. Їх дії ґрунтуються на збільшений рівень розумових здібностей, і вони демонструють справжній талант у музиці, малюванні та приготуванні їжі. Такі школярі можуть приймати самостійні рішення. Молоді люди здатні до суперечок із старшими людьми. Вони направлені на пізнавання нового, у них філософських погляд на світ. 9% досліджуваних школярів знаходяться на стадії «дорослої людини». Такі школярі здібні учні та знають, як легко застосувати винесені з однієї життєвої ситуації уроки до іншої. Вони можуть

швидко вирішувати свої проблеми. Вони завжди покладаються на власні здібності і сили.

Для статистичного дослідження було взято методи t-критерії Стюдента. Порівнявши методиками і на цій підставі був зроблений висновок за різницею показників жінок і чоловіків:

- «Методика на самооцінку особистості С.А.Будассі»;
- «Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтієва»;
- «Рівні духовного розвитку Д.Стівенсона».

Для розрахунку статистичного дослідження використовувалась формула для незв'язаних випадкових виборок :

$$t_{\text{емп}} = \left| \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{S_d} \right|$$

За результатами статистичного дослідження свідчать, що значення знаходиться в зоні не значимості.

ВИСНОВКИ

В основі психологічного розуміння соціалізації особистості лежить характеристика соціально-психологічного типу особистості як специфічного утворення, продукту соціально-психологічного відображення соціального життя, соціальних відносин.

Гендерна соціалізація – це багатогранний, довготривалий процес, у результаті якого підліток повинен усвідомити свою гендерну приналежність, оволодіти та засвоїти свої ролі та відтворювати їх у своїй поведінці, а спілкування з оточуючими, зокрема значимими дорослими та ровесниками, є найбільш важливою стороною життя підлітків, умовою їх особистісного становлення. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості в цілому, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

Із ставлення до власної статі починається справжній розвиток самосвідомості у дитинстві. Без усвідомлення власної статевої належності, без поступової статевої ідентифікації індивід не перетворюється на особистість. Психологічна стать - це перша цеглина у побудові власного життєвого світу, прогнозуванні свого майбутнього.

Сучасне життя потребує розвитку все більш ефективних специфічних способів жіночої та чоловічої самореалізації. Прогностичні здібності в чоловіків і жінок різні, вони по-різному розгортають власну потенціальність, усвідомлюють свою перспективність.

Гендерна соціалізація – це одна зі сторін загального процесу соціалізації індивіда, яка у широкому розумінні цього слова означає розвиток людини як соціальної істоти, становлення її як особистості.

Самосвідомість - усвідомлення суб'єктом самого себе, свого Я (зовнішнього вигляду, особливостей особистості, свої цінності і прагнень); в деяких випадках самосвідомість включає в себе самооцінку. Самооцінка це найважливіша характеристика свідомості.

Теоретичну основу проблеми самосвідомості склали учені – У.Джемс, Е.Еріксон, К.Роджерс, Р.Бернс і А.Столін.

За Декартом, самосвідомість - єдино достовірне, безперечне знання, яке тому є підставою всієї системи знання. Це розуміння самосвідомості було прийнято також в науках про людину, а в класичній емпіричній психології лягло в основу самоспостереження як основного методу цієї науки.

Самосвідомість включає в себе:

- самопізнання (інтелектуальний аспект пізнання себе);
- самовідношення (емоційне ставлення до самого себе).

У сучасній психологічній літературі є кілька підходів до цієї проблеми. Один з них спирається на аналіз тих підсумкових продуктів самопізнання, що виявляються у структурі уявлень про самого себе, "Я-образи", або "Я-концепції". Це питання конкретизується передусім або як пошук видів і класифікацій образів "Я", або як пошук "вимірів" (тобто змістовних параметрів) цього образу.

Самосвідомість характеризується також своїм продуктом-уявленням про себе, «Я-образом» або «Я-концепцією».

Розрізнення процесу і продукту в психологічний ужиток було введено У. Джемсом у вигляді розрізнення «чистого Я» (пізнає) і «емпіричного Я» (пізнаваного).

Аналіз «Я-образу» дозволяє виділити в ньому два аспекти:

- 1) знання про себе, тобто змістовну частину уявлень людини про себе, його «Я-концепція»;
- 2) самоставлення, тобто емоційно-оцінну реакцію на знання про себе.

Найбільш відомим розрізненням образів "Я" є розрізнення "Я-реального" та "Я-ідеального", яке так чи інакше присутнє вже в роботах У.Джемса, З. Фрейда, К. Левіна, К. Роджерса і багатьох інших,

Структура самосвідомості являє собою неоднорідне архітектурну освіту. Як стійка установка індивіда по відношенню до себе вона включає в себе три взаємопов'язані компоненти:

- когнітивний, що відображає самопізнання індивіда;
- емоційний, що виражає його емоційне ставлення (самооцінку);
- поведінковий, що відображає саморегуляцію індивіда.

У структурі самосвідомості можна виділити 4 рівні:

- 1) безпосередньо-чуттєвий рівень - самовідчуття, самопереживання психосоматичних процесів в організмі і власних бажань, переживань, станів психіки, в результаті досягається найпростіша самоідентифікація особистості;
- 2) цілісно-подібний, особистісний рівень - усвідомлення себе як діяльного початку, проявляється як самопереживання, самоактуалізація, негативна і позитивна ідентифікація і підтримку аутоідентичності свого «Я»;
- 3) рефлексивний, інтелектуально-аналітичний рівень - усвідомлення особистістю змісту власних розумових процесів особистості, в результаті можливо самоспостереження, самоосмислення, самоаналіз, саморефлексія;
- 4) цілеспрямовано-діяльний рівень - своєрідний синтез трьох розглянутих рівнів, в результаті виконуються регулятивно-поведінкові і мотиваційні функції через численні форми самоконтролю, самоорганізації, саморегламентации, самовиховання, самовдосконалення, самооцінки, самокритики, самопізнання, самовираження.

До основних функцій самосвідомості можна віднести:

- формування себе як неповторної особистості (придбання власного образу «Я»).
- самозахист свого образу «Я» як фактора стійкості особистості в усіх умовах життєдіяльності.

Образ «Я», або самосвідомість (уявлення про себе), не виникає у людини відразу, а складається поступово протягом його життя під впливом численних соціальних впливів і включає 4 компоненти (по В. С. Мерліна):

- свідомість відмінності себе від решти світу;
- свідомість «Я» як активного початку суб'єкта діяльності;
- свідомість своїх психічних властивостей, емоційні самооцінки;

- соціально-моральна самооцінка, самоповага, яке формується на основі накопиченого досвіду спілкування і діяльності.

Критерії самосвідомості:

- виділення себе з середовища, свідомість себе як суб'єкта, автономного від середовища (фізичного середовища, соціального середовища);

- усвідомлення своєї активності - «Я, керую собою»;

- усвідомлення себе «через іншого» («Те, що я бачу в інших, це може бути і моя якість»);

- моральна оцінка себе, наявність рефлексії - усвідомлення свого внутрішнього досвіду.

У структурі самосвідомості можна виділити:

- усвідомлення близьких і віддалених цілей, мотивів свого «Я» («Я як діючий суб'єкт»);

- усвідомлення своїх реальних і бажаних якостей («Реальне Я» і «Ідеальне Я»);

- пізнавальні, когнітивні уявлення про себе («Я як спостережуваний об'єкт»);

- емоційне, чуттєве уявлення про себе.

У школярів чітко виражений низький та середній рівень самооцінки. Рівень самооцінки на пряму впливає на успішність школяра. Також школярі без адекватної самооцінки, як майбутні спеціалісти, не зможуть запропонувати свої знання роботодавцю. Але в школярів ще формується адекватна самооцінка, за допомогою викладачів, новий знань , та інших людей.

Також у школярів рівень тривожності високий. школярі цієї вибірки досить молоді, вони ще в процесі розвитку, ще пізнають себе підвищують самооцінку та самоповагу до самих себе.

Рівень осмисленості життя у дівчат і хлопців мають відмінності. У хлопців є тенденція підвищеної осмисленості життя. Хлопці більш зацікавлені в своєму майбутньому, наявністю в житті адекватних цілей саморозвитку і

самореалізації, які надають їм життю осмисленість, спрямованість і перспективу.

В цій виборці школярів не велика розбіжність у віці. Тому патологічного або ненормального співвідношення віку та стадій розвитку, рівень самооцінки, немає, все знаходиться в нормі. Досліджувані люди знаходяться на стадії формування самосвідомості. Оскільки самосвідомість формується в процесі набуття життєвого досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова К. О., Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології. Вчинок: філософсько-психологічні студії. Текст за заг. Редакцією В. О. Татенка. Київ, 2017. С. 37–51.
2. Батраченко І. Г., Вступ до психології антиципації. Дніпро. 2016. С 92.
3. Бех І. Д., Проблема особистісних цінностей: стан і орієнтири дослідження. Українська психологія. Київ, 2017. С. 57–67.
4. Бовуар С. А., Основи психології. Житомир, 2014. С. 779.
5. Бондаренко О. Ф., Суб'єктність як етичний вимір. Текст за заг. Редакцією. В. О. Татенка. Київ, 2016. С. 52–69.
6. Браун А. В., Супервізор у соціальній роботі: супервізія догляду в громаді, денних та стаціонарних установах. Київ, 2003. С. 240.
7. Виногородський А. М., Розвиток особистісної рефлексії підлітків. Київ, 2014. С. 218.
8. Гейко Є. В., Проблема цілісності особистості в контексті особистісного зростання. Київ, 2014. С. 30–38
9. Горват В. А., Деякі проблеми девіантної поведінки молоді. Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні. Ужгород, 2014. С. 97–99.
10. Гуляс І. А., Патопсихологічні ризики особистісного перфекціонізму. Харків, 2015. С. 176–183.
11. Джеймісон Ф. Л., Постмодернізм. Київ, 2018. С.504.
12. Заїка В. М., Перетяцько Л. Г., Наукові студії із соціальної та політичної психології. Київ, 2017. С. 2014.
13. Залевский Г. В., Фіксація форми поведінки індивідуальних та групових систем. Житомир, 2014. С. 216.
14. Занюк С. С., Психологія мотивації. Теорія та практика мотивації. Мотиваційний тренінг. Київ, 2014. С. 470 .

15. Зейгарник Б. В., Саморегуляція поведінки в нормі та патології. Харків, 2016. С. 122–132.
16. Зінченко В. П., Проблеми об'єктивного метода в психології. Київ, 2014. С. 45–69.
17. Злобіна О. Г., Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ, 2015. С. 400.
18. Злочевська Л. В., Арт-терапія як метод розвитку мотивації до творчої праці у профорієнтаційній роботі з учнівською молоддю. Київ, 2017. С. 116–125. сіб.
19. Яковенко С. І., Максимова Н. Ю., Мороз, Л. І., Психологія юнацької молоді. Київ, 2016. С. 260.
20. Знаков В. В. Самопізнання суб'єкта як когнітивна та екзистенційна проблема. Харків, 2015. С. 188.
21. Ізвеков. А. І. Проблема особистості постмодерна. Луцьк, 2018. С. 245.
22. Ішмухаметов Р. Р. Психологія середовища як контекст проблеми самореалізації особистості. Київ, 2016. С. 45–47.
23. Маслоу А. Н., Психологія буття. Київ, 2017. С. 268–282. 471
24. Каменська В. Г., Психологічні характеристики підлітків старших класів. Запоріжжя. 2015. С. 38–39.
25. Карпенко З. В., Соціальні неврози особистості перехідного періоду суспільства. Київ, 2017. С. 124–132.
26. Карпіловська С. Я., Смилова саморегуляція в ансамблі життєвих домагань. Київ, 2015. С. 117–129.
27. Кенінг Ф. Ф., Енциклопедія постмодернізму. Київ, 2003, С. 465–467.
28. Кляпець О. Я. Дослідження впливу психологічних особливостей студентів на постановку ними життєвих завдань, пов'язаних із шлюбом. Актуальні проблеми психології. Київ, 2014. С. 78–89.
29. Кляпець О. Я. Життєві завдання особистості як умова реалізації її шлюбно-сімейних домагань. Київ, 2016. С. 205–214.
30. Кляпець О. Я., Моделі побудови студентами життєвих завдань, пов'язаних із шлюбом та сім'єю. Харків, 2018. С. 183–188.

31. Кляпець О. Я., Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу. Київ, 2014. С.190.
32. Лабунська В. А., Соціальна психологія особистості у питаннях та відповідях. Луцьк, 2015. С. 400.
33. Лазоренко Б. П., Взаємозв'язки життєвих завдань проблемної та благополучної молоді. Київ, 2018. С. 140–141.
34. Лазоренко Б. П., Вплив досвіду наркозалежності на формування життєвих завдань проблемної. Київ, 2017. С. 120–130.
35. Лактионов А. Н., Основи психодіагностики, психометрії і тестології. Харків, 2016. С. 475.
36. Лактионов О. М., Історична та психологічна готовність особистості до прийняття глобалізаційних процесів. Харків, 2013. С. 188–194.
37. Лановенко Ю. А., Переживання суб'єктом свого дорослішання. Запоріжжя, 2014. С. 113–122.
38. Ларіна Т. О., Вплив життєстійкості на постановку життєвих завдань молоддю. Київ, 2015. С. 16–21.
39. Ларіна Т. О., Роль життєстійкості у формуванні життєвих завдань особистості. Київ, 2017. С. 229–233.
40. Ларіна Т. О., Специфіка моделювання майбутнього обумовлена життєстійкістю особистості. Київ, 2018. С. 355–364.
41. Ленгле А. В., Емоційне вигорання с позиції екзистенційного аналізу. Волинь, 2018. С. 317.
42. Леонтьєв А. Н., Діяльність. Свідомість. Особистість. Черкаси, 2014. С. 304.
43. Леонтьєв А. Н., Образ світу. Київ, С. 251–261.
44. Мацук М. А., Психологічний аналіз. Запоріжжя, 2016. С. 135–144.
45. Менегетти А. М., Психологія лідера. Київ, 2014. С. 361–362.
46. Нартова-Бочавер С. К., Людина самостійна. Київ, 2015. С. 101.
47. Насиновская Е. Е., Автопортрет як засіб оволодіння світом особистісних переживан. Харків, 2018. С. 77–89.

48. Наумова Н. Ф., Час людини. Луцьк, 2016. С. 527–553.
49. Роджерс К. Р., Погляд на психотерапію. Становлення людини. Кривий Ріг, 2014. С.480.
50. Розенова М. І., Порушення цілісності у випадках адиктивної патології. Чернівці, 2016. С. 239–250.
51. Роменець В. А., Вчинок і постання канонічної психології. Текст за заг. Редакцією В. О., Татенка. Київ, 2016. С. 136.
52. Роменець В. А., Історія психології ХІХ–початку ХХ століття. Київ, 2017. С. 832.
53. Рубінштейн С. Л., Основи загальної психології. Харків 2016. С. 524.
54. Скнар О. М., Діагностичні можливості арт-техніки «колаж». Київ, 2018. С. 77.
55. Скокова Л. І., Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід. Київ, 2014. С. 204.
56. Шибутанин Т. А., Соціальна психологія. Житомир, 2016. С. 536.
57. Шиловська О. М., Наратив як засіб усвідомлення життєвих цілей особистості. Київ, 2014. С. 123–133.
58. Штепа О. С., Дефініція особистісної зрілості. Київ, 2017. С. 149–157.
59. Шустова Н. Е., Соціально-психологічна адаптація молоді. Житомир, 2017. С. 46–57.
60. Шутценбергер А. А., Синдром предків. Харків 2018. С. 240.
61. Юнг К. Г., Спогади, сновидіння, мислення. Черкаси, 2018. С. 480.
62. Фром Е., Людина для себе. Київ, 2014. С. 253.
63. Хазратова Н. В., Абсолютизація грошей і патерналізм як характеристики масової економічної свідомості. Харків, 2016. С.203.
64. Столін В. В., Самопізнання особистості. Київ, 2013. С. 41.
65. Тимошкіна А. А., Емоційна напруженість студента вузу як фактор активізації психологічного захисту та самоактуалізації особистості: автореф. Харків, 2013. С. 24.

66. Тухужева Л. А., Джанкулаєв А. А., Тухужева Ж. З., Механізми психологічного захисту. Житомир, 2015. С.300.
67. Усталов В. А., Стиль психологічного захисту у структурі інтегральної індивідуальності. Київ, 2015. С. 120.
68. Дубровіна І. В., Психологія юнацтва. Чернігів, 2017. С. 207.
69. Франкл В. А., Психотерапія на практиці. Луцьк, 2014. С. 204.
70. Еріксон Е. Г., Ідентичність: юність та криза. Київ, 2019. С. 311.
71. Хватова М. В., Самовідношення у структурі психологічно здорової особистості. Харків, 2015. С. 97.
72. Хухлаєва О. В., Психологічне здоров'я як системотворчий фактор психологічної служби в освіті. Житомир, 2016. С. 117.
73. Gergen K. The New Aging: Self Construction and Social Values / K. Gergen, M. Gergen // Social structures and aging. – New York, 2000.
74. Giddens A. Modernity and Self Identity. Self and Society in Late Modern Age / A. Giddens. – Cambridge, 1991.
75. Adler A. The Collected Clinical Works. Bellingham (MA), 2002. Vol. 1. The Neurotic Character. P. 337–358. 53. Chávez-León E., Muñoz M.C.L., Uribe M.P.O. An Empirical Study of Defense Mechanisms in Panic Disorder // Salud Mental. 2006. Vol. 29, no. 6. P. 15– 22.
76. McWilliams N. Psychoanalytic Diagnosis: Understanding Personality Structure in the Clinical Process. N. Y., 2011. 462 p. № 2. С. 67–95.
77. Pellitteri J. The Relationship between Emotional Intelligence and Ego Defense Mechanism // The Journal of Psychology. 2002. Vol. 136, no. 2. P. 182– 194. <http://dx.doi.org/10.1080/00223980209604149>.
78. Perry J.C. Defense Mechanism Rating Scale. Cambridge (Mass.), 1990. P. 122–130 57. Perry J.C. Defense Mechanism Rating Scale. Cambridge (Mass.), 1990. P. 122–130.
79. Plutchik R., Kellerman H., Conte H.R. A Structural Theory of Ego Defenses and Emotions// Izard E. (ed.) Emotionsin Personality and Psychopathology. N. Y., 1979. P. 229–257 59.

80. The Construct of Alexithymia: Associations with Defense Mechanisms / E. Helmes, P.D. McNeill, R.R. Holden, C. Jackson // Journal of Clinical Psychology. 2008. Vol. 64, no. 3. P. 318–331. <http://dx.doi.org/10.1002/jclp.20461>.
81. Vaillant G.E. Ego Mechanisms of Defense and Personality Psychopathology // Journal of Abnormal Psychology. 1994. Vol. 103, no. 1. P. 44– 50. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103>.
82. Vaillant G.E. Theoretical Hierarchy of Adaptive Ego Mechanisms: a 30- year Follow-up of 30 Men Selected for Psychological Health // Archives of General Psychiatry. 1971. Vol. 24, no. 2. P. 107–118.
83. Horney K. The Neurotic Personality Of Our Time / K. Horney. – New York : W. W. Norton & Co. Inkeles A. An approach to the study of psychosocial maturity / A. Inkeles, H. Leiderman // International Journal of Comparative Sociology. – 1998. – V. 39, Ic. 1. – P. 52–76.
84. Klein M. The writings of Melanie Klein, 4 vols. Vol. 1: Love, guilt and reparation and other works 1921-1945. – 1975. – P. 308–343.
85. Kohn M. N. An empirical investigation of self-attitudes / M. N. Kohn, T. S. McPartland // American Sociology Review. – 1954. – Vol. 19. – P. 68–76.
86. Landsberg K. The Tao of Coaching / K. Landsberg. – New York, 1996. – 126 s. Lazarus R. S. The concept of coping / Richard S. Lazarus, Susan Folkman // Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping. – New York, 1991. – P. 189–206.
87. Maddi S. Creativity is strenuous / S. Maddi // The University of Chicago magazine. – 1973. – Vol. 66. – № 2. – P. 18–23.
88. Manaster G. J. Individual Psychology / G. J. Manaster, R. J. Corsini. – Itaska : F. E. Peacock Publishers, Inc., 1982. – 322 p.

ДОДАТКИ
 Додаток 1
 До дипломної роботи
 Методика «Тест Будасі»

Інструкція:

На основі запропонованого списку випишете в другу колонку таблиці (колонка якості) 20 значущих якостей особистості, з яких 10 описують ідеального з точки зору випробуваного людини, а інші 10 - негативні, тобто ті, які не в якому разі не повинні бути у ідеалу.

У першій колонці (Колонка X1) сторопів себе таким чином, щоб на першому місці колонки №1 стояло то якість, яке йому притаманне найбільше, на другому місці - притаманне, але менш, ніж то якість, яка записана під №1 і т. д. Під номером 20 має стояти та якість, яка вам властиво найменше. Черговість позитивних і негативних якостей в даному випадку не враховується. Головне - максимально достовірно описати себе.

Колонка X2. У ній він повинен описати свій ідеал людини, поставивши на перше місце в колонці то якість, яке, на його погляд, має бути виражене у ідеальної людини найбільше, на другому - виражено, але менш, ніж перше і т. д. Під № 20 повинно стояти то якість, якого в ідеалі практично не повинно бути. Для заповнення цієї колонки таблиці працюйте тільки зі словами з колонки №2. (Колонку №1 з описом себе досліджуваній повинен закрити аркушем паперу на час заповнення колонки X1).

Список слів: акуратність, безпечність, вдумливість, запальність, сприйнятливність, гордість, смуток, життєрадісність, турботливість, задрісність, сором'язливість, злопам'ятність, щирість, вишуканість, примхливість, легковірність, повільність, недовірливість, мстивість, наполегливість, ніжність, невимушеність, нервозність, нерішучість, нестриманість, чарівність, образливість, обережність, чуйність, педантичність, рухливість, підозрілість, принциповість, поетичність, презирливість, привітність, разв'язанність, расс удочність, рішучість, самовідданість, стриманість, милосердя, сором'язливість, терплячість, боягузтво, увлекаємність, завзятість, поступливість, холодність, ентузіазм.

№	X1	Качества	X2	$d=X1-X2$	d^2	$\sum d^2$
---	----	----------	----	-----------	-------	------------

1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						
14						
15						
16						
17						
18						
19						
20						

Обробка результатів:

З відібраних випробуваним раніше властивостей особистості побудуйте суб'єктивний ряд d2, в якому розташуйте дані властивості у напрямку зниження їх вираженості (20-й ранг - якість, властиве випробуваному в найбільшій мірі, 19-й - якість, характерне для випробуваного дещо менше,

ніж перше, і т.д.). Результат занесіть в протокол дослідження. Міра зв'язку встановлюється за допомогою коефіцієнта рангової кореляції.

Щоб вирахувати коефіцієнт, необхідно спочатку знайти різницю рангів $d = d_1 - d_2$ по кожній якості і занести отриманий результат в колонку d в протокол дослідження. Потім кожне отримане значення різниці рангів d звести в квадрат $(d_1 - d_2)^2$ і записати результат в колонці d^2 . Підрахуйте загальну суму квадратів різниці рангів Σd^2 і внесіть її в формулу

$$r = 1 - 0,00075 \times \Sigma d^2, [1] \text{ де}$$

r - коефіцієнт кореляції (показник рівня самооцінки особистості).

Або обчисліть за формулою Спірмена

$$r = 1 - (6\Sigma d^2 / (n^3 - n)), [2] \text{ де}$$

n - число розглянутих властивостей (в нашому випадку $n = 20$)

З огляду на, що в даному варіанті методики $n = 20$? то обчислення легше проводити за формулою.

Другий варіант обробки:

Підрахувати загальну кількість реальних якостей, які зазначив випробуваний. Підрахувати також кількість ідеальних якостей, потім знайти їх процентне відношення.

$$CO = (N_{\text{реал}} / N_{\text{ід}}) * 100\%, \text{ де}$$

CO - самооцінка ($y\%$)

$N_{\text{реал}}$ - кількість реальних якостей;

$N_{\text{ід}}$ - кількість ідеальних якостей.

Інтерпретація результатів:

Коефіцієнт рангової кореляції r може перебувати в інтервалі від -1 до $+1$.

- Якщо отриманий коефіцієнт становить не менше $-0,37$ і не більше $+0,37$ (при рівні достовірності рівному $0,05$), то це вказує на слабку незначний зв'язок (або її відсутність) між уявленнями людини про якості свого ідеалу і про реальних якостях. Такий показник може бути обумовлений і недотриманням випробуваним інструкції, але якщо вона виконувалася, то

низькі показники означають нечітке і недиференційоване уявлення людиною про свого ідеального Я і Я реальному.

- Значення коефіцієнта кореляції від +0,38 до +1 - свідчення наявності значної позитивної зв'язку між Я ідеальним і Я реальним. Це можна трактувати як прояв адекватної самооцінки або, при r від +0,39 до +0,89, як тенденція до завищення. Значення ж від +0,9 до +1 часто виражають неадекватно завищений самооцінювання.

- Значення коефіцієнта кореляції в інтервалі від -0,38 до -1 свідчить про наявність значної негативного зв'язку між Я ідеальним і Я реальним (відображає невідповідність або розбіжність уявлень людини про те, яким він хоче бути, і тим, який він в реальності). Ця невідповідність пропонується інтерпретувати як занижену самооцінку. Чим ближче коефіцієнт до -1, тим більше ступінь невідповідності.

Додаток 2

До дипломної роботи

Методика «Опитувальник самоставлення Столін і Пантелєєв»

Інструкція:

Вам пропонується відповісти на наступні 57 тверджень. Якщо Ви згодні з цим твердженням ставте знак "+", якщо не згодні то знак "-".

текст опитувальника

1. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
2. Мої слова не так вже й часто розходяться з ділом.
3. Думаю, що багато хто бачить у мені щось подібне з собою.
4. Коли я намагаюся себе оцінити, насамперед я бачу свої недоліки.
5. Думаю, що як особистість я цілком можу бути привабливим для інших.
6. Коли я бачу себе очима люблячого мене людини, мене неприємно вражає те, наскільки мій образ далекий від дійсності.
7. Моє "Я" завжди мені цікаво.
8. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.
9. У моєму житті є або, принаймні, були люди з якими я був надзвичайно близький.
10. Власне повагу мені ще треба заслужити.
11. Бувало, і не раз, що я сам себе гостро ненавидів;
12. Я цілком довіряю своїм раптово виникли бажанням.
13. Я сам хотів багато в чому себе переробити.
14. Моє власне "Я" не представляється мені чимось гідним глибокої уваги.
15. Я щиро хочу, щоб у мене було все добре в житті.
16. Якщо я і ставлюся до кого-небудь з докором, то перш за все перед самим собою.

17. Випадковій знайомому я швидше за все здамся людиною приємним.
18. Найчастіше я схвалюю свої плани і вчинки.
19. Власні слабкості викликають у мене щось на зразок презирства.
20. Якби я роздвоївся, то мені було б досить цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
21. Деякі свої якості я відчуваю як сторонні, чужі мені.
22. Навряд чи хто-небудь зможе відчути свою подібність зі мною.
23. У мене досить здібностей і енергії втілити в життя задумане.
24. Часто я не без глузування жартують над собою.
25. Найрозумніше, що може зробити людина в своєму житті - це підкоритися власній долі.
26. Стороння людина, на перший погляд, знайде в мені багато відразливого.
27. На жаль, якщо я і сказав щось, це не означає, що саме так і буду поступати.
28. Своє ставлення до самого себе можна назвати дружнім;
29. Бути поблажливим до власних слабкостей цілком природно.
30. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.
31. У глибині душі я б хотів, щоб зі мною сталося щось катастрофічне.
32. Навряд чи я викликаю симпатію в більшості моїх знайомих.
33. Мені буває дуже приємно побачити себе очима люблячого мене людини.
34. Коли у мене виникає якесь бажання, я перш за все питаю про себе, чи розумно це.
35. Іноді мені здається, що якби якийсь мудрий чоловік зміг побачити мене наскрізь, він би тут же зрозумів, яке я нікчема.
36. Часом я сам собою захоплююсь.
37. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.

38. У глибині душі я ніяк не можу повірити, що я дійсно доросла людина.
39. Без сторонньої допомоги я мало що можу зробити.
40. Іноді я сам себе погано розумію.
41. Мені дуже заважає нестача енергії, волі і цілеспрямованості.
42. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене досить високо.
43. У моєї особистості є, напевно, щось таке, що здатне викликати в інших неприязнь.
44. Більшість моїх знайомих не приймають мене вже так серйозно.
45. Сам у себе я досить часто викликаю почуття роздратування.
46. Я цілком можу сказати, що принижую себе сам.
47. Навіть мої негативні риси не здаються мені чужими.
48. У цілому, мене влаштовує те, яким я є.
49. Навряд чи мене можна любити по-справжньому.
50. Моїм мріям і планам не вистачає реалістичності.
51. Якби моє друге "Я" існувало, то для мене це був би самий нудний партнер по спілкуванню.
52. Думаю, що міг би знайти спільну мову з будь-яким розумним і знаючим людиною.
53. Те, що в мені відбувається, як правило, мені зрозуміло.
54. Мої гідності цілком переважають мої недоліки.
55. Навряд чи знайдеться багато людей, які звинуватять мене в відсутності совісті.
56. Коли зі мною трапляються неприємності, як правило, я кажу: "Так тобі й треба".
57. Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.

1	11	21	31	41	51
2	12	22	32	42	52
3	13	23	33	43	53
4	14	24	34	44	54
5	15	25	35	45	55
6	16	26	36	46	56
7	17	27	37	47	57
8	18	28	38	48	
9	19	29	39	49	
10	20	30	40	50	

Опитувальник самоствавлення Столін і Пантелєєв

Ім'я _____ Прізвище _____ Група _____

Вік _____ Стать _____

Порядок підрахунку

Показник по кожному фактору підраховується шляхом підсумовування і тверджень, з якими досліджуваний згоден, якщо вони входять в фактор з позитивним знаком і тверджень, з якими досліджуваний не згоден, якщо вони входять в фактор з негативним знаком. Отриманий "сирої бал" по кожному фактору перекладається, за наведеними нижче таблицями, в накопичені частоти (у%).

Ключ для обробки

Номери пунктів і знак, з яким пункт входить до відповідного фактор.

Шкала S (інтегральна):

"+": 2, 5, 23, 33, 37, 42, 46, 48, 52, 53, 57.

"-": 6, 9, 13, 14, 16, 18, 30, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 56.

Шкала самоповаги (I):

"+": 2, 23, 53, 57.

"-": 8, 13, 25, 27, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 50.

Шкала аутосимпатії (II):

"+": 12, 18, 28, 29, 37, 46, 48, 54.

"-": 4, 9, 11, 16, 19, 24, 45, 56.

Шкала очікуваного відносини від інших (III):

"+": 1, 5, 10, 15, 42, 55.

"-": 3, 26, 30, 32, 43, 44, 49.

Шкала Самоінтерес (IV):

"+": 7, 17, 20, 33, 34, 52.

"-": 14, 51.

Шкала самовпевненості (1);

"+": 2, 23, 37, 42, 46.

"-": 38, 39, 41.

Шкала відносини інших (2):

"+": 1, 5, 10, 52, 55.

"-": 32, 44.

Шкала самоприйняття (3).

"+": 12, 18, 28, 47, 48, 54

"-": 21.

Шкала самопослідовальності (саморуководство) (4):

"+": 50, 57.

"-": 25, 27, 31, 35, 36.

Шкала самозвинувачення (5):

"+": 3, 4, 9, 11, 16, 24, 45, 56.

"-":

Шкала самоінтереса (6):

"+": 17, 20, 33.

"-": 26, 30, 49, 51.

Шкала саморозуміння (7):

"+": 53.

"-": 6, 8, 13, 15, 22, 40.

Таблиці переведення "сирого бали" в накопичені частоти (%)

Фактор S

«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	0	16	74,33
1	0,67	17	80,00
2	3,00	18	85,00
3	5,33	19	88,00
4	6,33	20	90,67
5	9,00	21	93,33
6	13,00	22	96,00
7	16,00	23	96,67
8	21,33	24	98,00
9	26,67	25	98,33
10	32,33	26	98,67
11	38,33	27	99,67
12	49,00	28	99,67
13	55,33	29	100
14	62,67	30	100

15	69,33		
----	-------	--	--

Фактор I		Фактор II	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	1,67	0	0,33
1	4,00	1	3,67
2	6,00	2	9,00
3	9,33	3	16,00
4	16,00	4	21,67
5	25,33	5	28,00
6	34,00	6	37,33
7	44,67	7	47,00
8	58,67	8	58,33
9	71,33	9	69,67
10	80,00	10	77,33
11	86,67	11	86,00
12	91,33	12	90,67
13	93,67	13	96,67
14	99,67	14	98,33
15	100	15	99,67
		16	100

Фактор III		Фактор IV	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	0	0	0,67
1	0	1	2,00
2	0,67	2	5,33
3	1,00	3	16,00
4	3,33	4	29,00
5	6,00	5	49,67
6	9,00	6	71,33
7	17,67	7	92,33
8	27,33	8	100
9	39,67		

10	53,00
11	72,33
12	91,33
13	100

Фактор 1		Фактор 2	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	3,77	0	0
1	7,33	1	0,67
2	16,67	2	3,67
3	29,33	3	7,33
4	49,67	4	15,00
5	65,57	5	32,00
6	81,33	6	51,33
7	92,33	7	80,00
8	100	8	100

Фактор 3		Фактор 4	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	2,67	0	3,00
1	7,67	1	9,67
2	16,67	2	25,67
3	34,33	3	38,33
4	50,67	4	60,33
5	70,67	5	79,67
6	89,67	6	92,00
7	100	7	100

Фактор 5		Фактор 6	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)	«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	1,67	0	0,67

1	4,67	1	3,00
2	15,00	2	11,33
3	27,67	3	20,00
4	43,33	4	34,33
5	60,77	5	54,67
6	81,67	6	80,00
7	96,67	7	100
8	100		

Фактор 7	
«Сирі бали»	Накопиченні частоти (%)
0	4,33
1	21,33
2	43,33
3	68,67
4	83,67
5	94,00
6	99,33
7	100

Інтерпретація результатів

45-55 балів - середньостатистична норма. Людина адекватно себе сприймає і правильно оцінює свою поведінку 55- 70 балів - завищений рівень самооцінки

40- 45 балів - занижений рівень самооцінки. Більше 80 і менше 40 балів інтерпретувати не рекомендується, тому що такі дані отримані під впливом другорядних умов, наприклад, під впливом соціальної бажаності.

Додаток 3

До дипломної роботи

Методика «Тест сенсжиттєвих орієнтацій Д. А. Леонтєва (СЖО)»

<p>Інструкція: Вам будуть запропоновані пари протилежних тверджень. Ваше завдання - вибрати одне з двох тверджень, яке, на вашу думку, більше відповідає дійсності, і відзначити одну з цифр 1, 2, 3 в залежності від того, наскільки Ви впевнені у виборі (або 0, якщо обидва твердження, на Ваш погляд, вірні).</p>		ППП _____ _____ Стать _____ Вік _____ Група _____	
1.	Обычно мне очень скучно	3 2 1 0 1 2 3	Обычно я полон энергии
2.	Жизнь кажется мне всегда волнующей и захватывающей	3 2 1 0 1 2 3	Жизнь кажется мне совершенно спокойной и рутинной
3.	В жизни я не имею определенных целей и намерений	3 2 1 0 1 2 3	В жизни я имею очень ясные цели и намерения
4.	Моя жизнь представляется мне крайне бессмысленной и бесцельной	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь представляется мне вполне осмысленной и целеустремленной
5.	Каждый день кажется мне всегда новым и непохожим на другие	3 2 1 0 1 2 3	Каждый день кажется мне совершенно похожим на все другие
6.	Когда я уйду на пенсию, я займусь интересными вещами, которыми всегда мечтал заняться	3 2 1 0 1 2 3	Когда я уйду на пенсию, я постараюсь не обременять себя никакими заботами
7.	Моя жизнь сложилась именно так, как я мечтал.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь сложилась не так, как я мечтал.
8.	Я не добился успехов в	3 2 1 0 1 2 3	Я осуществил многое

	осуществлении своих жизненных планов.		из того, что было запланировано в жизни.
9.	Моя жизнь пуста и неинтересна	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь наполнена интересными делами.
10.	Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал, что она была вполне осмысленной	3 2 1 0 1 2 3	Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал что она не имела смысла.
11.	Если бы я мог выбирать, тоя бы построил свою жизнь совершенно иначе.	3 2 1 0 1 2 3	Если бы я мог выбирать, то я бы прожил свою жизнь так же как живу сейчас.
12.	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он часто приводит меня в растерянность и беспокойство.	3 2 1 0 1 2 3	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он совсем не вызывает у меня беспокойства и растерянности.
13.	Я человек очень обязательный.	3 2 1 0 1 2 3	Я человек совсем не обязательный.
14.	Я полагаю, что человек имеет возможность осуществить свой жизненный выбор по своему желанию.	3 2 1 0 1 2 3	Я полагаю, что человек лишен возможности выбирать из-за влияния природных способностей и обстоятельств.
15.	Я определенно могу назвать себя целеустремленным человеком.	3 2 1 0 1 2 3	Я не могу назвать себя целеустремленным человеком.
16.	В жизни я еще не нашел своего призвания и ясных целей.	3 2 1 0 1 2 3	В жизни я нашел свое призвание и цели.
17.	Мои жизненные взгляды еще не	3 2 1 0 1 2 3	Мои жизненные взгляды вполне

	определились.		определились.
18.	Я считаю, что мне удалось найти призвание и интересные цели в жизни.	3 2 1 0 1 2 3	Я едва ли способен найти призвание и интересные цели в жизни.
19.	Моя жизнь в моих руках, и я сам управляю ею.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь неподвластна мне и она управляется внешними событиями.
20.	Мои повседневные дела приносят мне удовольствие и удовлетворение.	3 2 1 0 1 2 3	Мои повседневные дела приносят мне сплошные неприятности и переживания.

Обробка результатів зводиться до підсумовування числових значень для всіх 20 шкал і перекладу сумарного балу в стандартні значення. Для підрахунку балів необхідно перевести відмічені випробувані позиції на симетричній шкалі 3 2 1 0 1 2 3 в оцінки по висхідній або низхідній асиметричною шкалою за таким правилом:

У висхідну шкалу 1234567 переводяться пункти 1, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 16, 17.

У спадну шкалу 7654321 переводяться пункти 2, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 20.

Висхідна послідовність градацій (від 1 до 7) чергується з низхідній (від 7 до 1), причому максимальний бал (7) завжди відповідає полюсу наявності мети в житті, а мінімальний бал (1) - полюсу її відсутності.

Після переведення всіх двадцяти пунктів в висхідні або низхідні шкали

Субшкала 1 (Цілі) - підраховується підсумовуванням пунктів (пп.) 3, 4, 10, 16, 17, 18 .;

Субшкала 2 (Процес) - пп. 1, 2, 4, 5, 7, 9 .;

Субшкала 3 (Результат) - пп. 8, 9, 10, 12, 20 .;

Субшкала 4 (Локус контролю - Я) - пп. 1, 15, 16, 19 .;

Субшкала 5 (Локус контролю - життя) - пп.7, 10, 11, 14, 18,19.

Інтерпретація методики СЖО.

У тесті використовуються наступні субшкали:

1. Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність в житті випробуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу. Низькі бали за цією шкалою навіть при загальному високому рівні свідомості життя (ОЖ) будуть властиві людині, яка живе сьогоднішнім або вчорашнім днем. Разом з тим високі бали за цією шкалою можуть характеризувати не тільки цілеспрямованої людини, але і прожектера, плани якого не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію. Ці два випадки нескладно розрізнити, враховуючи показники по інших шкалах СЖО.

2. Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, що щоб жити. Цей показник говорить про те, сприймає чи випробовуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Високі бали за цією шкалою і низькі по іншим будуть характеризувати гедоніста, що живе сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою - ознака незадоволеності своїм життям у сьогоденні; при цьому, однак, їй можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість на майбутнє.

3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. Високі бали за цією шкалою і низькі по іншим будуть характеризувати людину, яка доживає своє життя, у якого все в минулому, але минуле здатне надавати сенс залишку життя. Низькі бали - незадоволеність прожитого частиною життя.

4. Локус контролю - Я (Я - хазяїн життя). Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і завдань і уявленнями про його сенс. Низькі бали - невіра в свої сили контролювати події власного життя.

5. Локус контролю - життя або керованість життя. При високих балах - переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно

приймати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали - фаталізм, переконаність в тому, що життя людини не підвладна свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Додаток 4
До дипломної роботи
Методика «Визначення рівня самооцінки С.В.Ковалёв»

Інструкція

«Вам пропонуються 32 судження і п'ять можливих варіантів відповідей, кожен з яких відповідає певній кількості балів. Висловлюючи ступінь своєї згоди з судженнями, ви проставляєте бали:

4 - дуже часто;

3 - часто;

2 - іноді;

1 - рідко;

0 - ніколи.

Стомлений матеріал

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за роботу (навчання).
3. Я турбуюся про своє майбутнє.
4. Багато мене ненавидять.
5. Я володію меншою ініціативою, ніж інші.
6. Я турбуюся за свій психічний стан.
7. Я боюся виглядати дурнем.
8. Зовнішній вигляд інших куди краще, ніж мій.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнакомі людьми.
10. Я часто допускаю помилки.
11. Як шкода, що я не вмію говорити, як слід з людьми.
12. Як шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Мені б хотілося, щоб мої дії підбадьорювали іншими частіше.
14. Я занадто скромний.

15. Моє життя марна.
16. Багато неправильного думки про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене багато чого.
19. Люди не особливо цікавляться моїми досягненнями.
20. Я злегка ніяковію.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто даремно хвилююся.
24. Я відчуваю себе ніяково, коли входжу в кімнату, де вже сидять люди.
25. Я відчуваю себе скутим.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
27. Я впевнений, що люди майже всі приймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитись якась неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Як шкода, що я не так товариський.
31. У суперечках я висловлююся лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого чекають від мене люди.

Тест-опросник «Определение уровня самооценки» С.В.Ковалёв

Ім'я _____ Прізвище _____ Група _____

Вік _____ Дата _____

№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь
1		11		21		31	

2		12		22		32	
3		13		23			
4		14		24			
5		15		25			
6		16		26			
7		17		27			
8		18		28			
9		19		29			
10		20		30			

Обробка результатів

Обробка результатів проводиться підсумовуванням балів за всіма 32 судженням.

Інтерпретація результатів

- Сума балів від 0 до 25 говорить про високий рівень самооцінки, при якому людина, як правило, не обтяжений сумнівами, адекватно реагує на зауваження інших і тверезо оцінює свої дії;

- сума балів від 26 до 45 свідчить про середній рівень самооцінки. Людина з таким рівнем самооцінки час від часу відчуває незрозумілу незручність у взаєминах з іншими людьми, нерідко недооцінює себе і свої здібності без достатніх на те підстав.

- сума балів від 46 до 128 вказує на низький рівень самооцінки, при якому людина нерідко болісно переносить критичні зауваження на свою адресу, частіше намагається підлаштуватися під думку інших людей, сильно страждає від надлишкової сором'язливості

Додаток 5
До дипломної роботи
Методика «Тест Стівенсона»

Стимульний матеріал

Інструкція:

Уважно прочитайте і вирішите, вірно чи невірно дане твердження по відношенню до Вас.

Дайте відповідь "так", або "ні". Інших варіантів відповідей не існує.

Відповіді свої запишіть на листку паперу, щоб підрахувати результати. Запис буде виглядати так:

- 1 - ваша відповідь
- 2 - ваша відповідь
- 3 - ваша відповідь і т.д.

Твердження:

1. Найкомфортніше я відчуваю себе серед схожих на мене людей
2. Я відчуваю себе зобов'язаним допомагати нещасним і знедоленим
3. Я дуже забобонний
4. Природа - наш головний учитель
5. Мені подобається наполегливо попрацювати і вибитися вперед серед оточуючих
6. Люди незнайомі, і тим більше іноземці, викликають у мене відчуття незручності, незручності
7. Здебільшого життя дуже складна штука
8. Я - це одне, а навколишній світ - зовсім інше
9. Зрештою, всі проблеми за великим рахунком будуть вирішені
10. Головне в житті - це успіх
11. Що дійсно необхідно цій країні, так це побільше порядку і строгості законів

12. Серце моє відкрито для людей
13. У світі так багато нового, несподіваного, що вражає уяву
14. Я не можу заподіяти іншому біль, не завдаючи її собі
15. Я вірю в прогрес. Будь-яке комерційне починання повинно бути належним чином винагороджено
16. Ніколи не слід забувати про віруси і хвороботворних мікроорганізмах; вони проникають усюди
17. Я хочу краще себе дізнатися
18. Мої родичі, компанія є все на світі. Без них я просто не міг би жити
19. Я вірю, що між людьми існує глибока духовна зв'язок
20. Людям слід дати свободу в розробці природних ресурсів
21. Я все ретельно мою і витираю. Занадто чисто ніколи не може бути
22. Мені подобається дізнаватися людей і те, чому вони чинять так, а не інакше
23. У житті все так заплутано; я навіть часто не розумію, що до чого
24. Духу закону я вірю більше, ніж букві
25. Вільне підприємництво - це якраз те, що потрібно. Ніхто не має права втручатися в чужі справи
26. Людям слід знати своє місце
27. Я часто приходжу в замішання і шукаю відповіді на мучать мене питання
28. Я часто відчуваю себе втраченим і мені потрібна людина, здатна навчити, що потрібно робити
29. Вільний від роботи час я присвячую переслідування своїх власних інтересів
30. Мені в голову приходять чудові ідеї. Людям слід бути схожими на мене
31. Я роблю так, як каже мій лікар. Лікарям краще знати

32. Я люблю пробувати нові страви
33. Я прихильник природного відбору: перемагає найсильніший, а щоб вижити в цьому світі, потрібен хороший пістолет
34. Я хочу бути таким, який я є
35. Ті, хто звертаються до психіатра, просто божевільні. Я не з їх числа
36. Старе і випробуване - найкраще
37. Я вірю, що за великим рахунком всі ми - брати і сестри в цьому світі
38. Наскільки я розумію, кожен повинен надходити в житті так, як йому подобається
39. Іноді я помічаю, що у мене дуже розвинена інтуїція; можливо, навіть занадто розвинена
40. Важливо вміти себе правильно подати. Це вже само по собі половина справи
41. Я зазвичай роблю так, як мені кажуть
42. Я ще не прийшов до ясного розуміння свого призначення в цьому житті
43. Іноді тортури (застосування сили і тиску, для того, щоб чогось добитися від людини) просто необхідні
44. Я відчуваю в собі глибоку духовність, яку немає необхідності пов'язувати з релігією
45. Перше враження найбільш важливе. Необхідно з самого початку зробити рішучий крок до успіху
46. Я вірю в добро і зло, правду і неправду
47. Коли у мене виникають проблеми, я звертаюся до оточуючих за допомогою
48. Кожен в цьому світі - сам за себе
49. Я відчуваю глибоку зв'язок з природою і тваринами
50. Одяг робить і чоловіка, і жінку

51. Мені подобаються старі добрі традиції та старовинні прикраси
52. Я часто мав справу з людьми, які мене не розуміли
53. Якщо хтось стоїть у тебе на шляху, позбудься від нього
54. Хвороботворні мікроби мене не дуже турбують. Я вважаю, що в більшості випадків емоції і власні настрої є джерелами хвороб
55. Невдахи не викликають у мене співчуття
56. Тварини разносять стільки мікробів
57. Я вважаю, що навколишнє середовище має бути захищена від безжального розграбування
58. Той, хто дотримується правила гри - наївний простак
59. Зовнішність не так вже й важлива. У житті набагато більше значення мають внутрішні якості людини
60. Виживає сильніший. Переможець залишається, хто програв виходить з гри
61. Я думаю, що якщо заощадити на запотиличник, то можна зіпсувати дитини
62. Я люблю тварин. Іноді вони здаються мені великими друзями, ніж люди
63. Я весь час виглядаю кілька переляканим або настороженим
64. Я не вірю, що світ можна зберегти за допомогою зброї
65. Головне завдання кожного - підтримувати про себе репутацію сильного людини
66. Зайва обережність ніколи не зашкодить
67. Іноді я ніяковію і відчуваю, що мене не розуміють
68. Є кілька етнічних груп, які і затівають все заворушення. Потрібно їх якимось чином тримати в узді
69. Прояви життя набагато різноманітніше того, що ми спостерігаємо

70. У бізнесі перемагає жорстка політика. Я не поважаю тих, хто проявляє м'якотілість

71. Не слід особливо довіряти людям незнайомим. Краще триматися людей свого кола

72. Мені здається, що в світі дуже багато несправедливості, і мені слід сприяти її виправлення

73. Тільки залякуванням і можна по-справжньому досягти того, чого хочеш

74. Ніщо не може зрівнятися з часом, проведеним в родині і з друзями

75. Якщо збираєтеся відвідати лікаря, вибирайте найбільш високооплачуваного і вимагайте, щоб все було зроблено, як треба

Ключ до тесту:

Шкали	Пункти
В	3,8,13,23,28,33,28,43,48,53,58,63,68,73
А	1,6,11,16,21,26,31,36,41,46,51,56,61,66,71
Д	5,10,15,20,25,30,35,40,45,50,55,60,65,70,75
Б	2,7,12,17,22,27,32,37,42,47,52,57,62,67,72
Г	4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,59,64,69,74

За кожену відповідь ТАК поставте - 1 бал, відповідь НІ - 0 балів.

Усі твердження розділені на пункти. Підрахунок балів зробіть відповідно до шкали, до якої відносяться ці твердження згідно їх нумерації.

Запишіть скільки відповідей ТАК по кожній шкалі ви набрали.

Інтерпретація результатів:

Вашим рівнем розвитку є той, за яким набрано найбільшу кількість балів. При цьому по даному рівню має бути набрано 9 і більше балів. Якщо жоден з рівнів не набрав такої кількості балів, то ваш тип є недиференційованим, тобто змішаним, що включає в себе переважно перші три рівні.

Сім рівнів духовного розвитку:

1. немовля (В)
2. робить свої перші кроки малюк (А)
3. підліток (Д)
4. юнак (Б)
5. доросла людина (Г)
6. поважний старець
7. учитель